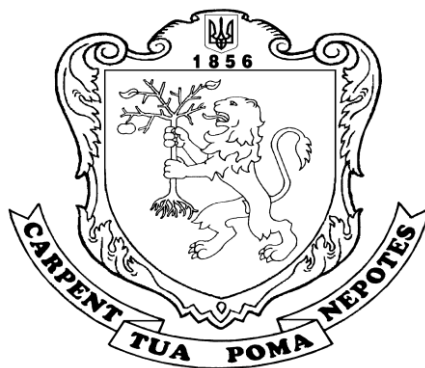

МІНІСТЕРСТВО АГРАРНОЇ ПОЛІТИКИ ТА ПРОДОВОЛЬСТВА УКРАЇНИ
ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ АГРАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет
агротехнологій та екології

Кафедра
філософії і політології

**ПЕДАГОГІКА І ПСИХОЛОГІЯ
ВИЩОЇ ШКОЛИ**
МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДЛЯ ПІДГОТОВКИ ДО
СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ СТУДЕНТАМИ
СПЕЦІАЛЬНОСТІ 8.04010601
“ЕКОЛОГІЯ ТА ОХОРОНА НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА”

Частина II “Психологія вищої школи”

Львів 2014

Рекомендовано до друку
методичною радою ЛНАУ
Протокол № 3 від 16.10.2014 р.

УКЛАДАЧ: к.і.н., доц. Н.Ф.Мисак

Відповідальний за випуск: к.філос.н., доц. Р.А.Наконечний

Рецензенти: к.філос.н., доц. М.В.Адамчук,
к.філол.н., доц. О.В.Дерпак

Публікується за авторською редакцією

© Львівський національний аграрний
університет, 2014

СТРУКТУРА СЕМІНАРСЬКОГО КУРСУ

<i>Теми семінарських занять</i>	<i>Кількість годин</i>
Частина 1	
Тема 1. Загальні основи педагогіки вищої школи.	
Тема 2. Соціально-історичні характеристики розвитку вищої освіти в Україні.	2
Тема 3. Дидактика вищої школи.	4
Тема 4. Сучасні технології у вищій освіті.	2
Тема 5. Основи національного виховання студентської молоді.	2
Тема 6. Специфіка професійно-педагогічної діяльності викладача вищого навчального закладу.	2
Частина 2	
Тема 7. Предмет, завдання і методи психології вищої школи.	2
Тема 8. Вікові особливості студентської молоді.	2
Тема 9. Особистість студента.	2
Тема 10. Індивідуальні особливості студента та його адаптація до навчання у вищій школі.	2
Тема 11. Пізнавальна діяльність студентів.	2
Тема 12. Психологія спілкування в умовах вищої школи.	2
Тема 13. Психологія студентської групи.	2
Всього	28

ВСТУП

Початок другого тисячоліття характеризується глобалізацією суспільного розвитку, зближенням націй, народів, держав, відбувається перехід від індустріального до інформаційно-технологічного суспільства, яке значною мірою базується на інтелектуальній власності, знаннях і обумовлюється рівнем наукового потенціалу країни. Відповідно в нових умовах зростає роль вищої освіти.

Розвиток України має визначатися у загальному контексті європейської інтеграції з орієнтацією на фундаментальні цінності загальносвітової культури. Передбачається здійснити перехід до динамічної ступеневої підготовки фахівців, оволодіння ними сучасними інноваційними технологіями. Досягнення цієї мети потребує модернізації теоретико-методичних засад вищої освіти, підготовки нової джерельної бази науково-методичного забезпечення.

Стратегія розвитку сучасного українського суспільства в умовах соціально-економічних реформ об'єктивно потребує підвищення вимог до освітньої системи та професійної підготовки фахівців високої кваліфікації.

Це, в свою чергу, суттєво підвищує роль такої навчальної дисципліни, як “Педагогіка і психологія вищої школи”. Вона вивчає закони і закономірності управління педагогічним процесом у вищих навчальних закладах. Метою останніх є підготовка спеціалістів вищої кваліфікації, здатних після здобуття відповідної освіти включитися у виробничу діяльність, вирішувати виробничі або наукові завдання і відповідати за їх вирішення. Результативність такої системи вимірюється соціальною та професійною адаптацією її випускників. Це, у свою чергу, зумовлює необхідність засвоєння майбутніми спеціалістами новітніх знань у галузі науки й техніки, ознайомлення із сучасними інформаційними технологіями, а також максимального розвитку активності та самостійності студентів.

Навчально-виховний процес у вищому навчальному закладі суттєво відрізняється від шкільного орієнтацією на оволодіння методами самостійної навчальної і науково-дослідної роботи, переходом освіти в самоосвіту, а також самостійністю регуляції студентами своєї поведінки та наявністю системи ціннісних відносин, що вже склалися.

Основні завдання курсу “ Педагогіка і психологія вищої школи” – поглиблення, розширення, інтеграція знань з педагогіки, психології, педагогічної майстерності, навчально-виховних технологій; практичне опанування студентами різними формами організації навчального і виховного процесів у вищих закладах освіти; виховання у магістрантів особистісних якостей майбутнього педагога, відповідального ставлення до ролі вчителя, викладача, прагнення постійно займатися самонавчанням, саморозвитком, самовдосконаленням. Загалом опанування цього курсу сприятиме вихованню у магістрантів особистісних якостей не лише ефективного працівника, а й майбутнього педагога.

В результаті вивчення курсу студенти **повинні знати:**

- місце і значення педагогіки у системі психолого-педагогічних наук; цілі і завдання навчання;
- історію виникнення і розвитку зарубіжної та вітчизняної вищої школи;
- основоположні державні нормативні документи про функціонування вищої освіти в Україні;
- новітні педагогічні технології;
- основи педагогічної майстерності;
- кодекс цінностей українського національного виховання;
- закономірності, принципи, форми і методи та інші компоненти навчально-виховного процесу;
- місце і значення психології в системі наук про людину;
- теорію психології особистості;
- загальну характеристику пізнавальних психічних процесів та психічних станів особистості;
- індивідуально-психологічні особливості особистості;
- роль особистості у спілкуванні і діяльності;
- сутність соціально-психологічного клімату трудового колективу;
- психологічні аспекти взаємодії особистості та соціуму;
- основні соціально-психологічні умови, що забезпечують життєдіяльність людини.

Студенти повинні вміти:

- застосовувати набуті знання у реальному навчально-виховному процесі;
- володіти основними навичками проведення занять у вищому навчальному закладі;
- критично осмислювати негативні явища у навчальних закладах;
- організовувати власну діяльність у навчальному закладі та навчальний процес з конкретної навчальної дисципліни.
- використовувати методи самопізнання на практиці з метою самореалізації, самовдосконалення та особистісного зростання, враховуючи індивідуально-психологічні особливості особистості;
- володіти прийомами конструктивного спілкування;
- впливати на соціально-психологічний клімат трудового колективу.

Тема 7. ПРЕДМЕТ, ЗАВДАННЯ І МЕТОДИ ПСИХОЛОГІЇ ВИЩОЇ ШКОЛИ (2 год.)

План

1. Предмет та основні категорії психології вищої школи.
2. Завдання психології вищої школи на сучасному етапі реформування освіти в Україні.
3. Зв'язок психології вищої школи з іншими науками.
4. Методи наукових досліджень у психології вищої школи.

Розпочинаючи вивчення даної теми, студентам варто звернути увагу на те, що протягом віків людина є предметом вивчення багатьох наук. Людство намагається пізнати власну історію, походження, біологічну природу, мову, звичаї та ін. У цьому пізнанні психології відводиться особливе місце. Психологія настільки глибоко проникла в наше життя, що без знання і розуміння психологічних закономірностей неможливо здійснювати багато видів діяльності на виробництві, у науці, медицині, мистецтві, викладанні, у грі та спорті. Система психологічних знань стає все більш необхідною для всього суспільного розвитку.

Розглядаючи суть психології вищої школи, студентам слід, насамперед, з'ясувати особливості психології як науки. По-перше, однаковими є її об'єкт та інструмент його вивчення: психологія вивчає людську психіку за допомогою тієї ж психіки дослідника. По-друге, психологію не можна віднести ні до природничих, ні до гуманітарних наук. Вона перебуває на перетині цих двох груп наукових дисциплін і має своє неповторне поле дослідження.

Сам термін «психологія» походить від грецьких слів «psyche» (душа) і «logos» (наука), уперше з'явився в XIV ст. Втім, виокремлення психології в окрему науку почалося лише в кінці XVIII ст. Зверніть увагу на особливості формулювання предмета психології у процесі її становлення (табл. 1).

Таблиця 1. Етапи становлення предмета психології як науки.

Час виникнення	Провідне поняття	Стисле визначення
Десятки тисячоліть до н. е.	Душа в архаїчному розумінні	Двійник тіла, що живе власним життям та покидає тіло під час сну, смерті, неприємності.
Кінець IV тис. до н.е.	Душа	Нематеріальна, не залежна від тіла пізнавальна та життєдайна основа. В античну епоху ототожнювалась з атомом, вогнем, повітрям, а в епоху середньовіччя – із свідомістю як

		здатністю до рефлексії.
Перші століття н. е.	Свідомість	Сукупність мотиваційних, пізнавальних та емоційних властивостей індивіда.
Друга половина XIX ст.	Поведінка	Сукупність реакцій у відповідь на зовнішні подразники. Згідно з поглядами біхевіористів має бути протиставлена свідомості.
Кінець XIX ст.	Самосвідомість	Система уявлень індивіда про себе, що регулює його стосунки з іншими людьми, ставлення до себе, образ власного «Я» з притаманними йому когнітивними, емоційними та оцінково-вольовими компонентами.
Початок XX ст.	Особистість	Соціально зумовлена система психічних якостей індивіда, яка формується і виявляється у предметній діяльності та спілкуванні. Містить комунікаційні, мотиваційні, характерологічні, самосвідомісні, інтелектуальні, досвідні, психофізіологічні властивості суб'єкта творчої діяльності

На сьогоднішньому етапі під *предметом психології* розуміють *закономірності розвитку і проявів психічних явищ та їх механізми*. Для кращого розуміння предмету психології необхідно з'ясувати суть психічних явищ. *Психічні явища – це своєрідні суб'єктивні переживання, суб'єктивні образи відображуваних у свідомості явищ реальної дійсності, це внутрішній світ людини в усій його повноті і різноманітності*. Психічні явища поділяють на три основні класи: *психічні процеси* (пізнавальні, емоційні та вольові) *психічні стани* (страх, бадьорість, пригнічення, піднесення, втома тощо) і *психічні властивості особистості* (темперамент, характер і здібності).

Таким чином, *психологія – це наука, що вивчає факти, закономірності та механізми психіки*.

На відміну від неї, *психологія вищої школи – галузь педагогічної психології про закономірності і механізми виховання студента, оволодіння ним знаннями, уміннями, навичками, соціальним досвідом у процесі навчання у ВНЗ*. Психологія вищої школи порівняно молода галузь педагогічної науки, яка сформувалась лише у 60-х рр. XX ст. Її виникнення значною мірою зумовлено зміною суспільних поглядів на характер і значення вищої освіти, на роль висококваліфікованого фахівця, а також із першими кризовими проявами в освіті.

З огляду на це, *предметом психології вищої школи* є особистість викладача та студента в їх розвивальній педагогічній взаємодії. Зверніть увагу, що психологія вищої школи, насамперед, досліджує роль «особистісного чинника» при впровадженні інноваційних технологій навчання і виховання у ВНЗ, психологічні умови і механізми становлення

особистості майбутнього фахівця в системі ступеневої вищої освіти (молодший спеціаліст, бакалавр, спеціаліст, магістр).

Як і будь-яка наука, психологія вищої школи має свій понятійно-категоріальний апарат. Основними її категоріями є **навчання, розвиток, виховання** в єдності та взаємозв'язку, що визначається загальним поняттям **едукація**. Студентам також необхідно детальніше проаналізувати понятійний апарат дисципліни: *професійна спрямованість, професійна соціалізація, професійна ідентичність, навчально-професійна діяльність, Я-концепція студента, професійно-педагогічне спілкування, студентська академічна група, професіоналізм, адаптація, професійна готовність* тощо.

У другому питанні слід розглянути основні *практичні, науково-дослідні та діагностично-корекційні завдання* психології вищої школи.

При висвітленні третього питання необхідно, спираючись на рис. 1, охарактеризувати міждисциплінарні зв'язки психології вищої школи як з галузями психології, так і іншими науками.

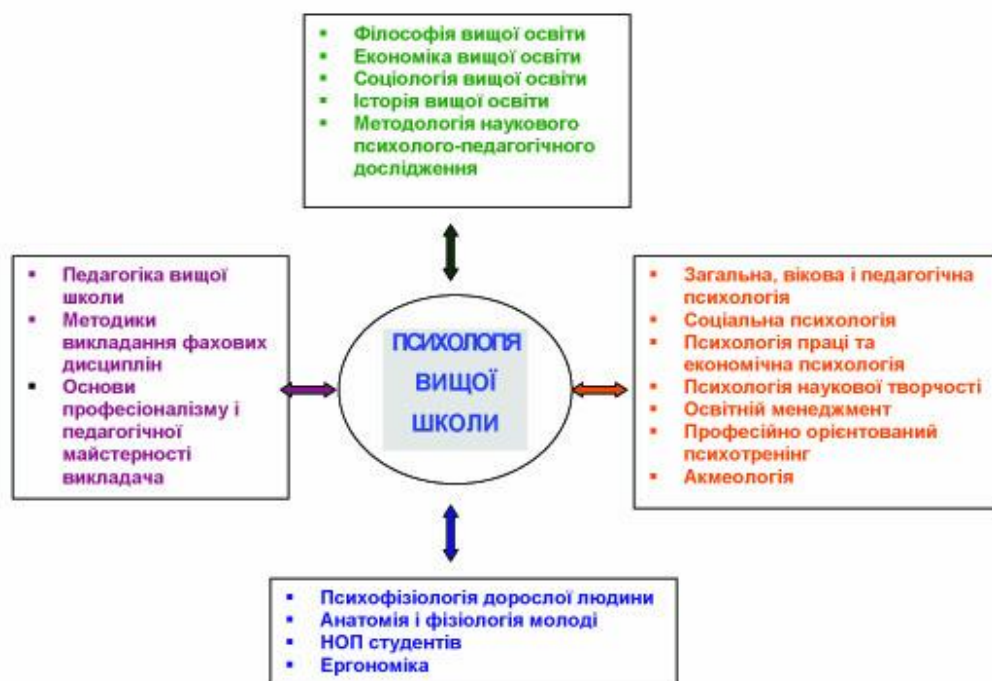

Рис. 1. Міждисциплінарні зв'язки психології вищої школи

Четверте питання семінарського заняття присвячене аналізу методів дослідження, які використовуються у психології вищої школи. Студентам слід запам'ятати, що *метод* – у найбільш загальному тлумаченні означає шлях, спосіб досягнення мети; це сукупність прийомів або операцій, які націлені на вирішення конкретної задачі. Відповідно **методи психології вищої освіти** – це певним чином упорядкована діяльність з вивчення психологічних особливостей вищої освіти.

Зверніть увагу на проблему класифікації методів психологічного дослідження. Відповідно до етапів психологічного дослідження, розрізняють чотири групи методів:

- **організаційні** (порівняльний метод, лонгітюдний метод, комплексний метод);

- **емпіричні** (спостереження і самоспостереження, експеримент, психодіагностичні методи (тести, соціометрія, референтометрія, інтерв'ю, бесіда, анкетування); *аналіз продуктів діяльності; біографічний метод; трудовий метод*);
- **методи обробки даних**; до яких відносять кількісні (*визначення середніх величин і міри розсіювання, коефіцієнтів кореляції, факторний аналіз, побудова графіків, гістограм, схем, таблиць, матриць тощо*) та якісні (*аналіз і синтез отриманих даних, їх систематизація, порівняння з результатами інших досліджень, абстрагування, індукція і дедукція тощо*) методи.
- **інтерпретаційні методи** (*генетичний метод* аналізу психологічних даних у процесі розвитку – з виокремленням стадій, критичних моментів, суперечностей тощо, а також *структурний, системний метод*, який передбачає встановлення зв'язків між усіма психічними властивостями індивіда).

Охарактеризуйте методи психологічного дослідження, особливо зверніть увагу на емпіричні методи. Розгляньте особливості різних видів спостереження (рис. 2), переваги і недоліки лабораторного і природного експерименту, види опитування (бесіда, інтерв'ю, анкетування), зокрема зверніть увагу на специфіку проведення анкетування.

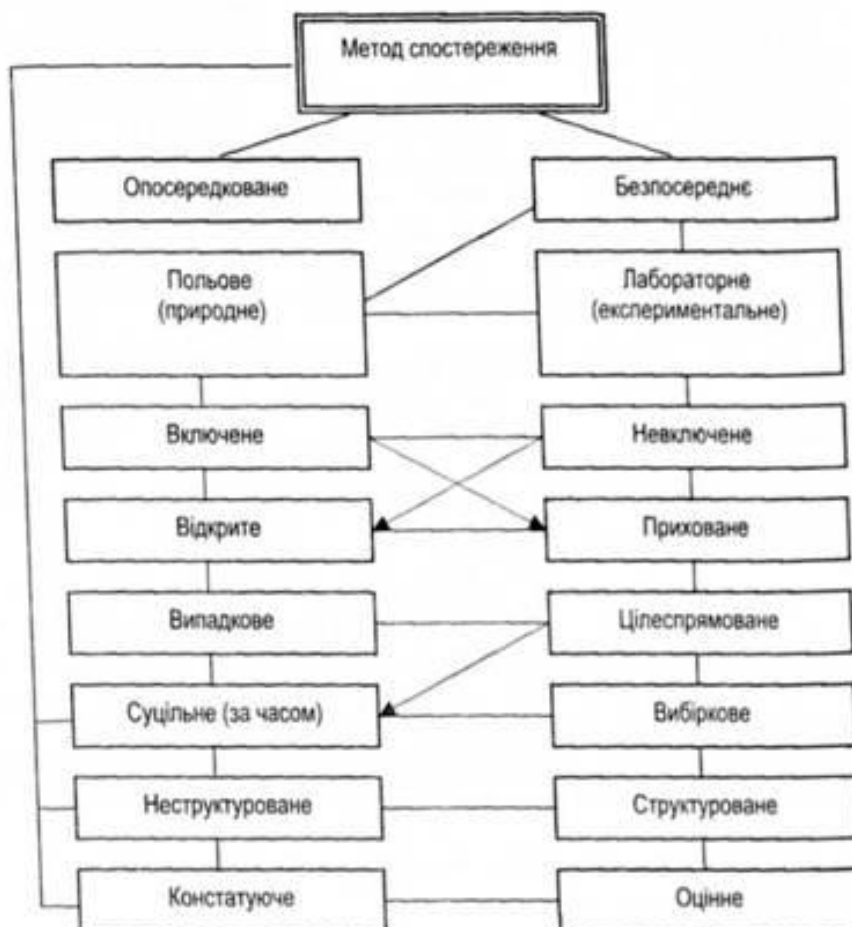

Рис. 2. Види спостереження

Тіми доповідей та рефератів

1. Сучасні проблеми вищої освіти та шляхи їх вирішення.
2. Законодавство про вищу освіту України: загальна характеристика.
3. Державний стандарт освіти: необхідність і дійсність.
4. Місце психології вищої школи в системі наук.
5. Періодизація становлення психологічної науки.
6. Розвиток психології як науки про свідомість
7. Роль психоаналізу у становленні психології як науки.
8. Розвиток вітчизняної психології: основні етапи та представники.
9. Класифікація методів психології вищої школи.
10. Особливості проведення психологічного спостереження.

Бібліографічний список

1. **Варій М.Й.** Загальна психологія: Навч. посібник / Для студ. психол. і педагог, спеціальностей. – Львів : Край, 2005.
2. **Демиденко В.К.** Психологія вищої освіти: Навчальний посібник для магістрантів педагогічних ВНЗ. – Бердянськ, 2003.
3. Загальна психологія: Підручник / О. В. Скрипченко, Л. В. Долинська, З. В. Огороднійчук та ін. – К.: Либідь, 2005.
4. **Левчук Л.Т.** Психоаналіз: історія, теорія, мистецька практика: Навч. посіб. – К. : Либідь, 2002.
5. **Максименко С.Д.** Загальна психологія: Навчальний посібник. – Вид. 3-е, перероблене і доповнене. – К., 2007.
6. **Максименко С.Д.** Розвиток психіки в онтогенезі. У 2-х т. – К.: Форум, 2002.
7. **Мясоїд П.А.** Загальна психологія. – К. : Вища школа, 2000.
8. Нариси з історії вітчизняної психології (XVII – XVIII ст.) / За ред. Г.С.Костюка. – К., 1952.
9. Нариси з історії вітчизняної психології кінця XIX і початку XX ст. / За ред. Г.С. Костюка. – К., 1955.
10. Основи психології: Підручник / За заг. ред. О.В Киричук, В.А.Роменця. – Вид. 5-те, стереотип. – К., 2002.
11. **Подоляк Л.Г., Юрченко В.І.** Психологія вищої школи: Підручник. – 3-тє вид., випр. і доп. – К.: Каравела, 2011.
12. Психологія: Навч. посіб. / О.В.Винославська, О.А.Бреусенко-Кузнецов, В.Л.Злишков та ін.; За ред. О.В.Винославської. – К., 2005.
13. Психологія: Підручник / Ю.Л.Трофімов, В.В.Рибалка, П.А.Гончарук та ін. ; За ред. Ю.Л.Трофімова. – 5-е вид. – К., 2005.
14. **Роменець В.А., Маноха І.П.** Історія психології: Навч. посіб. / Вст. ст. В.О. Татенка, Т.М. Татенко. – К. : Либідь, 1998.
15. **Русинка І.І.** Психологія: Навч. посіб. – К.: Знання, 2007.
16. **Сатінова Н.П., Сень Г.П.** Основи психології та педагогіки: Навч. посіб. – К. : КНТЕУ, 2002.

17. *Семенова А. В., Гурін Р. С., Осипова Т. Ю.* Основи психології і педагогіки: Навчальний посібник. – К.: Знання, 2006.
18. *Серьожникова Р. К., Пархоменко Н. Д., Яковицька Л. С.* Основи психології і педагогіки. Навч. посіб. – К., 2003.
19. *Степанов О. М., Фіцула М. М.* Основи психології і педагогіки. – К., 2003.
20. *Фройд З.* Психология бессознательного. – М.: Прогрес, 1990.
21. *Фромм Э.* Душа человека. – М.: Республика, 1992.
22. *Цимбалюк І. М., Яницька О. Ю.* Загальна психологія. Модульно-рейтинговий курс для студентів вищих навчальних закладів. – К.: Професіонал, 2004.

Тема 8. ВІКОВІ ОСОБЛИВОСТІ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ (2 год.)

План

1. Загальні основи вікової психології.
2. Вікові особливості студентської молоді.
3. Соціально-психологічні особливості адаптації молоді у вищих навчальних закладах.

Розглядаючи перше питання семінарського заняття, доцільно звернути увагу на проблему індивідуального розвитку людини. Індивідуальний розвиток людської психіки стартує на початку онтогенезу і проходить свої перші ступені в дитинстві. Зміни, що відбуваються в тілесному і психічному житті людини на різних етапах її онтогенезу, визначаються природними й суспільними умовами в їх єдності. Ці зміни мають закономірний, прогресивний характер, що виявляється в послідовності вікових періодів розвитку: зародження життя дитини змінюється немовлячим віком, його продовжує раннє дитинство, за ним, як відомо, йде дошкільний вік, що змінюється молодшим шкільним, далі настає стадія підлітка, яка закономірно переходить у юність. За юністю ідуть періоди дорослості, що закінчуються старістю.

Для кожного віку характерними є певні взаємовідносини індивіда з суспільним середовищем, особливості його психічної діяльності й фізичного стану. На з'ясуванні динамічних прогресивних змін психіки людини впродовж її життя і спеціалізується вікова психологія. Таким чином, **вікова психологія – це галузь психологічної науки, що вивчає закономірності розвитку та функціонування психіки людини на всіх етапах її індивідуального життя тобто онтогенезу.** Зверніть увагу: головна відмінність вікової психології від інших галузей психології – акцент на

динаміці розвитку. Тому її ще називають генетичною психологією (від грецького «генезис» – походження, становлення).

Об'єктом дослідження вікової психології є людина на всіх етапах її життя. Його специфіка полягає передусім у тому, що протягом життя в психіці людини відбуваються різні якісні перетворення, дослідження яких потребує системного з'ясування загальних закономірностей вікового розвитку. **Предметом** вікової психології є дослідження закономірностей психічного розвитку людини на різних етапах її онтогенезу, а також вивчення виникнення та розвитку психічних процесів та властивостей у дітей, підлітків, юнаків, дорослих та людей похилого віку. Вікова психологія вивчає особливості розвитку психічних процесів: відчуття, сприйняття, пам'яті, мислення, уяви на всіх вікових етапах життя особистості; становлення різних видів діяльності: гри, навчання, праці, спілкування; формування психічних якостей і властивостей особистості: самосвідомості, емоційної царини, характеру, здібностей.

Вікова психологія виявляє структурні зміни, новоутворення, що формуються з віком у психіці та діяльності людини, знаменуючи собою переходи до все нових ступенів її розвитку. Розкриває вона передумови та умови, що визначають процес розвитку, співвідношення у ньому природних (спадковість, фізіологічне дозрівання організму) і суспільних факторів, завдяки яким і через які реалізуються можливості психічного розвитку людини, а також роль історично сформованих суспільством цінностей (мови, досягнень науки, техніки, мистецтва, суспільних норм поведінки тощо) у становленні особистості. Особливу увагу звертає вона на рушійні сили індивідуального розвитку людської психіки, індивідуально-типологічні відмінності у психічному розвитку дітей, підлітків, молоді, дорослих і старих людей, чинники, що їх детермінують, тощо.

Студентам доцільно охарактеризувати завдання (рис. 3) та структуру вікової психології (рис. 4).

Рис. 3. Завдання вікової психології.

Основною категорією та проблемою вікової психології є вік. Це певний період життя, який має фіксовані межі, це цикл розвитку, що має свою структуру і динаміку. Він не зводиться до суми окремих психічних процесів, не розглядається як календарна дата. Його тривалість зумовлюється власним внутрішнім змістом. Як наслідок, визначають календарний, або паспортний, вік (система хронологічного відліку від дня народження), біологічний (рівень функціонування біологічних систем організму, передусім, нервової), психологічний (рівень розвитку психічних структур – пам'яті, мислення тощо).

Рис. 4. Структура вікової психології.

При вивченні другого питання необхідно наголосити, що здатність пізнавати і розуміти студентів, адекватно оцінювати їх особистісні якості та психологічні стани є однією з найважливіших складових професіоналізму викладача, рівня його педагогічної майстерності.

Зверніть увагу, що студентство як соціальна група виникло в XII ст. із відкриттям в Європі перших вищих навчальних закладів. Завдяки спільному виду діяльності – учінню, спільному характеру праці студенти утворюють певну соціально-професійну групу, провідною функцією якої є набуття відповідних знань та умінь в галузі обраної професії, навичок самостійної творчої діяльності. Основними рисами студентів, порівняно з іншими групами молоді цього віку є: *вищий освітній рівень; велике прагнення до знань; висока соціальна активність; досить гармонійне поєднання інтелектуальної і соціальної зрілості.*

З'ясуйте вікові відмінності між студентами вищих навчальних закладів I-II та III-IV рівнів акредитації (відповідно 14-17 і 17-22 річні). Наведіть приклади *нестандартного студентського віку.*

Розгляньте *особливості фізичного, психофізіологічного й когнітивного розвитку студентів.*

Проаналізуйте ознаки вікової кризи студентства:

- сильна фрустрація, виникають сильні переживання незадоволеної потреби;
- загострення рольових конфліктів «студент – викладач», «студент – студент»;
- ціннісно-сміслова невизначеність, неструктурованість особистості (наприклад, дехто вперше дізнається про можливість самоуправління, саморегуляції та самовиховання);
- інфантильність (студент поводить себе як безвідповідальна людина) або вдаються до пияцтва, сексуальної розпусти, вживання наркотиків.

З'ясуйте роль вікової кризи у процесі становлення особистості студента.

Також охарактеризуйте *найбільш кризові ситуації студентського віку:*

- *Криза професійного вибору.*
- *Криза залежності від батьківської сім'ї.*
- *Криза інтимно-сексуальних стосунків.*
- *Кризові ситуації в навчально-професійній діяльності.*
- *Криза працевлаштування після закінчення вищого навчального закладу.*
- *Криза ідентичності.*

Знання особливостей студентського віку дозволяє зрозуміти сутність особистості кожного студента та своєчасно надати йому психологічну допомогу у визначенні самого себе і свого життєвого шляху. Така допомога особливо важлива у період адаптації першокурсників до нових вимог ВНЗ, до викладачів і однокурсників.

При висвітленні даного питання також доцільно розглянути роль вищого навчального закладу у процесі соціалізації особистості студента як фахівця. Принагідно слід підкреслити, що *соціалізація особистості* – процес і результат засвоєння та активного відтворення індивідом соціального досвіду в діяльності та спілкуванні з іншими людьми. Поняття «соціалізація» ширше, ніж «виховання». Процес соціалізації може відбуватися як в умовах стихійного впливу різноманітних обставин життя в суспільстві, так і під час виховання – цілеспрямованого формування особистості.

Джерелом соціалізації студента є не лише зміст педагогічного процесу у вищому навчальному закладі, а й соціально-професійне його оточення, студентська референтна група, засоби масової інформації, громадські об'єднання студентів тощо. Процес соціалізації особистості майбутнього фахівця триває як *адаптація, індивідуалізація та інтеграція* в умовах вузівського культурно-освітнього середовища.

Третє питання семінарського заняття присвячене проблемі адаптації студентства до особливостей навчання у вищій школі. Насамперед слід

наголосити, що **адаптація** – результат (і процес) взаємодії індивіда і навколишнього середовища, який приводить до оптимального його пристосування до життя і діяльності. Адаптація компенсує недостатність звичної поведінки в нових умовах. Через неї забезпечується можливість прискорення ефективного функціонування особистості в незвичайних обставинах. Якщо адаптація не настає, виникають додаткові труднощі в спілкуванні, в опануванні предмета діяльності, аж до порушення її регулювання.

Адаптація пов'язана зі зміною соціальної ситуації розвитку студента. *Адаптація – це зміна самого себе (настанов, рис характеру, стереотипів поведінки тощо) відповідно до нових вимог діяльності, соціальних умов і нового оточення.* Це входження в нову соціальну позицію і нову систему взаємин.

Період адаптації першокурсника пов'язаний із руйнуванням раніше сформованих стереотипів, що може породжувати труднощі як у навчанні (порівняно зі школою низька успішність), так і в спілкуванні. Адаптаційний період у різних студентів відбувається по-різному, залежно від їх індивідуально-психологічних особливостей, рівня готовності до навчання у вищій школі.

Розгляньте основні **форми адаптації студентів-першокурсників** та їх специфіку:

- *Адаптація формальна.*
- *Адаптація соціально-психологічна.*
- *Дидактична адаптація.*

Зверніть увагу на особливості деструктивного стану студента в період адаптації та шляхи запобігання виникненню такого стану.

При висвітленні даного питання доцільно розглянути проблему типології сучасних студентів.

- **За рівнем професійної спрямованості** (М.І.Дьяченко, Л.А.Кандибович): студенти з позитивною професійною спрямованістю, студенти, які остаточно ще не визначилися у своєму ставленні до професії, студенти з негативним ставленням до професії.
- **Залежно від ставлення студентів до професійного навчання і громадської роботи, за їх соціальною активністю та позанавчальними інтересами:** 1 тип: Студенти, яким притаманний комплексний підхід до мети та завдань професійного навчання. 2 тип: Студенти, які чітко орієнтуються на вузьку спеціалізацію. 3 тип: Студенти ледарі та нероби.

Таким чином, при роботі зі студентами потрібно враховувати закономірності та психологічні механізми особистісного їх розвитку, які зумовлені як своєрідністю соціальної ситуації розвитку студентства, так і основними психологічними особливостями юнацького віку. Викладачеві потрібно безумовно «приймати» кожну особистість студента в її неповторному вияві та визнавати за ним право власного вибору.

Тіми доповідей та рефератів

1. Проблема періодизація вікового розвитку у працях зарубіжних психологів.
2. Проблема періодизація вікового розвитку у працях вітчизняних психологів.
3. Розвиток вікової психології на Україні.
4. Вік як природний елемент самосвідомості.
5. Поняття біологічного, соціального, психологічного віку.
6. Основні класифікації вікових періодів: особливості й недоліки.
7. Кризові періоди розвитку людини й трудова діяльність.
8. Поняття кризи вікового розвитку, її види та особливості.
9. Соціально-психологічний портрет сучасного студента.
10. Студентський період життя людини: характерні особливості.
11. Соціалізація студента: її особливості та механізми.
12. Проблема типології студентства.
13. Адаптація студента до навчання у вищій школі, її види та умови ефективності.
14. Вищий навчальний заклад – один із провідних факторів соціалізації особистості студента як фахівця.
15. Гендерні стереотипи у студентському середовищі.

Бібліографічний список

1. *Абрамова Г.С.* Возрастная психология – М.: Академ, проект, 2001.
2. Вікова і педагогічна психологія / О.В.Скрипченко, Л.В.Долинська, З.В.Огороднійчук та ін. – 2-е вид., допов. – К.: Каравелла, 2009.
3. Вікова психологія / За ред. Костюка Г.С. – К.: Радянська школа, 1976.
4. Вікова та педагогічна психологія / За ред. Скрипченка О.В. – К.: Просвіта, 2001.
5. *Власова О.І.* Педагогічна психологія. – К.: Либідь, 2005.
6. *Демиденко В.К.* Психологія вищої освіти: Навчальний посібник для магістрантів педагогічних ВНЗ. – Бердянськ, 2003.
7. *Крайг Г.* Психологія розвитку. – СПб.: Питер, 2002.
8. *Кутішенко В.П., Ставицька С.О.* Психологія розвитку та вікова психологія: Практикум: Навч. посіб. – К., 2009.
9. *Максименко С.Д.* Розвиток психіки в онтогенезі (у 2-х т.). – К.: Форум, 2002.
10. *Подоляк Л.Г., Юрченко В.І.* Психологія вищої школи: Підручник. – 3-тє вид., випр. і доп. – К.: Каравела, 2011.
11. *Поліщук В.М.* Вікова та педагогічна психологія – Суми, 2007.
12. Психологія человека от рождения до смерти. Психологический атлас человека / Под ред. А.А. Реана. – СПб.: Прайм-ЕВРОЗНАК, 2007.
13. *Савчин М.В., Василенко Л.П.* Вікова психологія. – К.: Академвидав, 2006.

14. *Швалб Ю.М.* Возрастная психология: Учеб. пособие для студ. вузов / Ю.М.Швалб, И.Ф.Муханова – Донецк : Норд-пресс, 2005.
15. *Эриксон Э.* Детство и общество. – СПб.: Питер, 1996.

Тема 3. ОСОБИСТІСТЬ СТУДЕНТА.

(2 год.)

План

1. Поняття особистості в психології. Структура особистості.
2. Спрямованість особистості студента (викладача) та результативність навчального процесу. Розвиток особистості студента під час навчання у ВНЗ.
3. «Я-концепція» та мотивація навчання студента у ВНЗ. Самооцінка та рівень домагань студентів, їхній вплив на ефективність навчання.
4. Механізми психологічного захисту.

У вихованні студентів, у формуванні їх особистості, у забезпеченні умов її самореалізації велике значення має правильне розуміння сутності особистості. Зверніть увагу: проблема особистості є центральною у психології. Дана тема присвячена характеристиці людини як об'єкта психології. Розпочинаючи вивчення першого питання, студентам необхідно розглянути сучасну класифікацію людей (людина, індивід, особистість, індивідуальність) та з'ясувати місце у ній особистості. Зверніть увагу, що *людина* – це родове поняття, яке вказує на приналежність до певного біологічного виду *Homo sapiens*. Охарактеризуйте типові ознаки даного виду (здатність до прямоходіння, здатність до виконання рукою високоточних трудових операцій, високорозвинена мозкова тканина зі складною будовою та функціями, здатність до формування та роботи свідомості, здатність до мовлення та абстрактного мислення).

Терміном «*індивід*» (лат. *individuum* – неділимий) позначається окрема людина, одиничний представник людського роду. Це поняття є проміжним між «людиною» та «особистістю». В індивіді співіснують біологічні і соціальні якості, що характеризують його як біологічну істоту. Зауважте, що, індивідом можна назвати і новонароджену дитину, і старого довгожителю, і цивілізованого європейця, і африканського аборигена – всіх людей. Ця якість є вродженою і незмінною впродовж усього життя людини.

Слід наголосити на необхідності врахування фізіологічних особливостей студента у навчально-виховному процесі. Зверніть увагу, що риси і якості людей не програмується біологічно, а формуються в процесі життя, характеризуючи її соціальний розвиток.

Поняття «*особистість*» характеризує соціальну сутність людини, тобто людину, що, живучи в суспільстві, активно засвоює різноманітний виробничий і духовний досвід цього суспільства. Особистість – людина, наділена свідомістю, яка сама вирішує життєві завдання розвиває свої потреби, виконує певні соціальні функції. Студентам варто розглянути основні ознаки особистості (рис. 5).

Рис. 5. Ознаки особистості

Зверніть увагу, що особистість – це набута та динамічна якість людини. Особистість не можна вважати позитивною чи негативною характеристикою людини, вона є нейтральною, хоча бувають особистості просоціальної та антисоціальної спрямованості – перші виражають свої якості та будують поведінку на користь іншим людям (лікарі, педагоги тощо), а другі – на шкоду (злочинці, збоченці).

Індивідуальність – це сукупність зовнішніх та внутрішніх особливостей людини, що формують її своєрідність, відмінність від інших людей. Виявляється у здібностях, потребах, інтересах, схильностях, рисах характеру, типі темпераменту, особливостях емоційно-вольової сфери, у світобаченні, в системі знань, умінь та навичок, в рівні інтелекту, в індивідуальному стилі діяльності і поведінки тощо.

Певні ознаки індивідуальності формуються ще до народження дитини, є фізичними та фізіологічними, тоді як інші набуваються поступово з формуванням особистості. Отже, індивідуальність має два рівні прояву (рис. 6).

Орієнтуючись на запропоновану схему, спробуйте охарактеризувати співвідношення понять «людина», «індивід», «суб'єкт», «особистість», «індивідуальність» (рис. 7).

Вивчаючи особистість, слід наголосити, що в різні епохи філософи і науковці по-різному тлумачили суть цього поняття. В психології представники різних психологічних напрямів і шкіл також намагаються дати відповідь на питання, хто ж така особистість? Виходячи зі своїх концептуальних позицій, одні вчені акцентують увагу на ролі біологічного в розвитку особистості, інші – розглядають особистість як продукт суспільно-

Рис. 8. Структура особистості за А.В. Петровським

В межах системно-діяльнісного підходу К.К.Платонов вирізняє в структурі особистості наступні підструктури (рис. 9):

Рис. 9. Структура особистості за К. К. Платоновим

У другому питанні студентам слід розглянути одну з найістотніших сторін особистості, які характеризують її мотиваційну сферу – **спрямованість**. Це модус особистості, стрижень її структури, що визначає її ініціативну поведінку, яка виходить за межі пасивних реакцій на зовнішні подразники. Під спрямованістю розуміють систему домінуючих мотивів. Провідні мотиви підпорядковують собі всі інші й характеризують будову всієї мотиваційної сфери людини. Виникнення ієрархічної структури мотивів виступає як передумова стійкості особистості.

Головними компонентами спрямованості є *усвідомлені* (цілі, інтереси, ідеали, переконання, прагнення) й *неусвідомлені мотиви* (потяг і установка) поведінки. Розтлумачте суть цих мотивів. Зверніть увагу, що стійка ієрархія мотивів дає змогу в певних межах передбачити загальну спрямованість особистості, її вчинків.

Охарактеризуйте види спрямованості (залежно від того, які мотиви в діяльності та поведінці відіграють домінуючу роль): *особистісна, колективістська та ділова*.

Зверніть увагу, що від спрямованості особистості студента значною мірою залежить і ефективність навчального процесу у вищій школі. Тому правильне формування її – одне з головних завдань ВНЗ.

Передостаннє питання семінарського заняття присвячене важливому аспекту особистості – її самосвідомості та «Я-концепції». Зверніть увагу, що *самосвідомість* являє собою складний психічний процес, сутність якого полягає у сприйнятті особистістю численних образів самої себе в різних ситуаціях діяльності й поведінки, в усіх формах взаємодії з іншими людьми і в поєднанні цих образів в єдине цілісне утворення – уявлення, а потім у поняття свого власного «Я» як суб'єкта, що відрізняється від інших суб'єктів. Самосвідомість пов'язана зі здатністю до рефлексії, до погляду на себе немовби «збоку».

Оснoву самосвідомості становить самопізнання. Переживання різних емоцій, які супроводжують процеси самопізнання, формують у людини ставлення до себе. Знання про себе, поєднане з певним ставленням до себе, становить *самооцінку* особистості (*оцінка особистістю самої себе, своїх можливостей, якостей і місця серед інших людей*). Залежно від ступеня адекватності звичайно розрізняють два види самооцінки: *адекватну* й *неадекватну*. В свою чергу неадекватна самооцінка по відношенню до еталона, з яким вона порівнюється, може бути *завищеною* або *заниженою*.

Результатом самопізнання є створення «Я-концепції» особистості. **«Я-концепція» (з лат. – сприйняття) – динамічна система уявлень людини про себе, на основі якої вона вибудовує взаємовідносини з іншими людьми.** Охарактеризуйте процес становлення «Я-концепції» та її компоненти (когнітивний, емоційно-оцінний, поведінковий).

Практика свідчить, що недооцінка ролі та особливостей «Я-концепції» студента призводить до суттєвих вад у його навчально-професійній діяльності, оскільки не забезпечуються соціально-психологічні умови актуалізації творчого потенціалу студента, стимулювання його професійного становлення та особистісного зростання.

Зміцнення і формування позитивної «Я-концепції» – це завдання вищої школи, оскільки позитивна «Я-концепція» сприяє розкриттю і реалізації внутрішніх можливостей студента в напрямку його успішної професійної підготовки. Студенти з позитивною «Я-концепцією» відрізняються високою (здебільшого адекватною) самооцінкою педагогічних здібностей, особистісних якостей і наслідків своєї навчально-професійної діяльності; високим рівнем самоповаги, самокритичності, але без самобичування. Вони здебільшого очікують на позитивне ставлення з боку авторитетних осіб, емоційно стійкі, з низьким рівнем особистісної і реактивної тривожності. Їм притаманна висока активізація вчинку самобачення, наявність позитивних мотивів навчально-професійного й особистісного самовдосконалення, здатністю до вольових дій щодо подолання вад власного «Я». Людина з позитивною «Я-концепцією» відповідально усвідомлює свої потреби і намагається їх реалізувати, але робить це за власним бажанням, а тому відчуває внутрішню свободу. Студенти з позитивною «Я-концепцією» активніші у навчанні, успішно оволодівають навичками самоосвіти, намагаються оволодіти рисами особистості, які притаманні професійній моделі. Під час взаємин із викладачами студент відтворює професійний

досвід через механізм наслідування стилю педагогічної діяльності наставників, манери їх поведінки. Це одна з ситуацій, де проходить процес самопізнання студента, в результаті якого формується уявлення про себе як майбутнього вчителя, коригується й стабілізується професійне самовизначення. Розгляньте позитивні і негативні чинники співпраці викладача і студента, які впливають на характер «Я-концепції» останнього (позитивна/негативна).

Важливим внутрішнім чинником саморозвитку і самореалізації особистості є рівень домагань, який формується на основі самооцінки. **Рівень домагань – прагнення досягти мети тієї складності, на яку людина вважає себе здатною.** Залежно від самооцінки він теж може бути адекватним можливостям людини, *заниженим* або *завищеним*. Самосвідомість особистості через механізм самооцінки чутлива до співвідношення рівня домагань і реальних досягнень. З цим феноменом пов'язана самоповага. Завдання вищої шкли, і викладачів зокрема, полягає у формуванні адекватної самооцінки і відповідно рівня домагань студента. Розгляньте засоби досягнення цього.

У ситуаціях можливого чи реального неуспіху в діяльності задля реалізації потреби бути повноцінною особистістю, для збереження самоповаги людина часто вдається до психологічного захисту свого образу Я. **Психологічний захист – регулятивна система, яку особистість використовує для усунення психологічного дискомфорту, переживань, які загрожують Я-образу, і зберігає його на бажаному і можливому за певних обставин рівні.** Проаналізуйте основні механізми психологічного захисту: *заперечення, витіснення, проєкція, регресія, раціоналізація, заміщення, компенсація, гіперкомпенсація.* Зверніть увагу, що дія захисних механізмів спрямована на збереження внутрішньої рівноваги шляхом витіснення зі свідомості всього того, що загрожує системі наявних цінностей. Охарактеризуйте особливості використання механізмів психологічного захисту у навчально-виховному процесі у вищій школі.

Тіми доповідей та рефератів

1. Самосвідомість і самооцінка особистості.
2. Рівень домагань особистості.
3. Мотивація і стимули у навчальному процесі.
4. Формування позитивної мотивації до навчання студента.
5. «Піраміда» потреб А.Маслоу.
6. «Я-концепція» студента як показник його особистісного зростання.
7. «Я-концепція». Проблема самопізнання та прогнозування власної поведінки.
8. Вплив «Я-концепції» викладача на його науково-педагогічну діяльність.
9. Формування професійної спрямованості особистості студента.
10. Форми і методи самовиховання як фактор самовдосконалення особистості.

11. Місце міжособистісного спілкування у розвитку позитивної «Я-концепції» студента.

Бібліографічний список

1. **Булах І.С., Долинська Л.В.** Психологічні аспекти міжособистісної взаємодії викладачів і студентів: Навчально–методичний посібник. – К.: НПУ, 2002.
2. **Варій М.Й.** Загальна психологія: Навч. посібник / Для студ. психол. і педагог, спеціальностей. – Львів : Край, 2005.
3. **Варій М.Й.** Психологія особистості: Навч. посібник. – К.: Центр учбової літератури», 2008.
4. **Гуменюк О.Є.** Психологія Я-концепції: Монографія. – Тернопіль: Економічна думка, 2002.
5. **Демиденко В.К.** Психологія вищої освіти: Навчальний посібник для магістрантів педагогічних ВНЗ. – Бердянськ, 2003.
6. **Долинська Л.В.** Діалогічна взаємодія викладача і студента як умова особистісно–професійного зростання майбутнього вчителя // Психологія: Зб. наук. праць. – К.: НПУ, 1999.- Вип.4. – С.64 –69.
7. **Максименко С.Д.** Загальна психологія: Навчальний посібник. – Вид. 3-є, перероблене і доповнене. – К., 2007.
8. **Мясойд П.А.** Загальна психологія. – К. : Вища школа, 2000.
9. **Подоляк Л.Г., Юрченко В.І.** Психологія вищої школи: Підручник. – 3-тє вид., випр. і доп. – К.: Каравела, 2011.
10. Психологія: Навч. посіб. / О.В.Винославська, О.А.Бреусенко-Кузнецов, В.Л.Зливков та ін.; За ред. О.В.Винославської. – К., 2005.
11. Психологія: Підручник / Ю.Л.Трофімов, В.В.Рибалка, П.А.Гончарук та ін. ; За ред. Ю.Л.Трофімова. – 5-є вид. – К., 2005.
12. **Русинка І.І.** Психологія: Навч. посіб. – К., 2007.
13. **Серьожникова Р.К., Пархоменко Н.Д., Яковицька Л.С.** Основи психології і педагогіки. Навч. посіб. – К., 2003.
14. **Степанов О.М., Фіцула М.М.** Основи психології і педагогіки. – К., 2003.
15. **Столяренко О.Б.** Психологія особистості. Навч. посіб. – К. : Центр учбової літератури, 2012.
16. **Ткачук С.** Психологічний аналіз самотворення позитивної «Я-концепції» // Психологія і суспільство. –2003. – №3. – С.107 – 113.
17. **Цимбалюк І.М., Яницька О.Ю.** Загальна психологія. Модульно-рейтинговий курс для студентів вузів. – К., 2004.
18. **Юрченко В.І.** «Я-концепція» як показник особистісного зростання майбутнього вчителя // Психологія: Зб. наук. праць. – К.: НПУ, 1999.- Вип. 4. – С.31 – 35.
19. **Юрченко В.І.** Вплив взаємин між студентами та викладачами на «Я-концепцію» майбутнього вчителя // Освіта і управління. – 1997. – № 1. – С.119 – 123.

Тема 10. ІНДИВІДУАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ СТУДЕНТА ТА ЙОГО АДАПТАЦІЯ ДО НАВЧАННЯ У ВИЩІЙ ШКОЛІ.

(2 год.)

План

1. Темперамент як характеристика динамічної сторони психіки. Вплив темпераменту на пізнавальні здатності студента та його адаптацію до навчання у вищій школі.
2. Поняття характеру. Акцентуації характеру.
3. Здібності та їх розвиток в процесі одержання вищої освіти.

Розпочинаючи вивчення даної теми, слід підкреслити, що на тлі загальнолюдських фізичних і психічних особливостей у кожної людини помітно вирізняються індивідуальні особливості, які позначаються на її житті, поведінці, діяльності. Індивідуально-психологічні особливості – неповторна своєрідність психіки кожної людини. Вони найяскравіше проявляються в темпераменті, характері, здібностях, у пізнавальній, емоційно-вольовій діяльності, потребах та інтересах.

Індивідуальні особливості психіки спостерігаються у людини ще до того, як вона стає особистістю, вони утворюють у людини своєрідне психологічне підґрунтя, на якому в майбутньому виростають властивості особистості, характерні лише для цієї людини. Ці властивості у всіх людей різні.

Такими стійкими психологічними властивостями людини від народження є властивості темпераменту. ***Темперамент – це індивідуально-своєрідні властивості психіки, які визначають динаміку психічної діяльності, однаково виявляються в різноманітній діяльності незалежно від її змісту, цілей, мотивів і залишаються постійними в зрілому віці.***

Термін «темперамент» має свої витоки ще в античних вченнях про природу індивідуально-психологічних відмінностей. Засновником учення про темперамент вважається батько грецької медицини *Гіппократ*, який жив у V ст. до н.е.

Зверніть увагу, що властивості темпераменту є тими природними властивостями, які визначають *динамічну сторону психічної діяльності* людини, а саме: 1) *швидкість* виникнення психічних процесів та їх *стійкість* (швидкість запам'ятовування, тривалість уваги); 2) психічний *темп і ритм* (швидкість виконання певних дій); 3) *інтенсивність* психічних процесів (сила почуттів, активність волі); 4) *спрямованість* психічної діяльності на певні об'єкти (бажання контактувати з новими людьми, прагнення нових вражень).

Характерною рисою темпераменту є те, що він виявляється у людини за різних обставин (у розмові, сміху, праці, відпочинку тощо). Властивості темпераменту – найбільш стійкі і постійні порівняно з іншими психічними особливостями людини.

Індивідуальні особливості темпераменту виявляються в поведінці людей. Наприклад, якщо всі учні слухають пояснення вчителя на уроці, то кожен з них уважний по-своєму. Своєрідність виявляється і в тому, як вони слухають, запам'ятовують, відтворюють навчальний матеріал.

Проаналізуйте основні *властивості* темпераменту:

- 1) емоційна збудливість (емоційність);
- 2) активність поведінки;
- 3) реактивність;
- 4) сензитивність;
- 5) ригідність;
- 6) екстраверсія;
- 7) інтроверсія;
- 8) темп реакцій.

Різні властивості людини не випадково поєднуються одна з одною, а закономірно пов'язані між собою, утворюючи певним чином організовану структуру, яка характеризує тип темпераменту. ***Тип темпераменту – це певна сукупність психічних властивостей, закономірно пов'язаних між собою і спільних для даної групи людей.***

Головними типами темпераменту до цього часу вважаються ті чотири, які були виокремлено в античній науці: *сангвінічний, холеричний, флегматичний і меланхолічний*. Детально з'ясуйте особливості кожного із типів.

Зауважте, вважається доведеним фактом, що тип темпераменту людини вроджений. Кожному типу темпераменту властиве певне співвідношення психічних властивостей, насамперед міра активності та емоційності, а також тих чи інших особливостей моторики. Певна структура динамічних проявів і характеризує тип темпераменту.

Класифікація типів темпераменту досить умовна. Насправді типів темпераменту існує набагато більше, ніж чотири.

При висвітленні даного питання зверніть увагу на роль темпераменту у навчально-виховному процесі у вищій школі, а також необхідність врахування специфіки темпераменту при виборі викладачем форм, методів та засобів організації навчання. Вимога урахування індивідуальних особливостей особистості у навчанні є давньою педагогічною традицією. Уже у відомому трактаті давньоримського мислителя М.Ф.Квінтіліана знаходимо пораду «Благорозумний наставник перш за все повинен пізнати властивості розуму і характер учня, якого йому доручили».

У практичній діяльності щодо студентів – носіїв різних типів темпераменту викладачеві доцільно користуватися такими формулами (за Д.І. Дзвінчуком):

1. «Довіряй, але перевіряй».

2. «Ні хвилини спокою».
3. «Не підганяй».
4. «Не нашкодь».

Охарактеризуйте суть цих формул детальніше. Зверніть увагу, що організовуючи навчальну діяльність у студентській групі, необхідно знайти можливість плідної реалізації особливостей кожного темпераменту.

Риси темпераменту є однією з передумов розвитку тих важливих властивостей психіки, які складають характер людини.

Характер – це сукупність стійких індивідуальних особливостей особистості, які складаються і виявляються в діяльності та спілкуванні, зумовлюючи типові для неї способи поведінки.

Характер – це індивідуальне поєднання найбільш стійких, істотних особливостей особистості, які визначають ставлення: 1) *до самого себе* (міра вимогливості, критичності, самооцінка); 2) *до інших людей* (індивідуалізм або колективізм, егоїзм або альтруїзм, жорстокість або доброта, грубість або ввічливість тощо); 3) *до дорученої справи* (лінь або працьовитість, акуратність, відповідальність або безвідповідальність, організованість); 4) у характері відображаються *вольові якості*, (готовність долати перешкоди, душевний та фізичний біль, наполегливість, самостійність, рішучість, дисциплінованість).

Зверніть увагу: характер – це не проста сума різних психічних властивостей людини, не надбудова над інтелектуальними, емоційними і вольовими рисами. Він являє собою своєрідний їх синтез, породжений взаємодією людини з навколишнім світом упродовж життя.

Характер людини формується протягом усього життя людини. Значну роль при цьому відіграють суспільні умови і конкретні життєві обставини, у яких відбувається життя людини.

Характер найтісніше пов'язаний з темпераментом, який визначає зовнішню, динамічну форму вираження сутності людини.

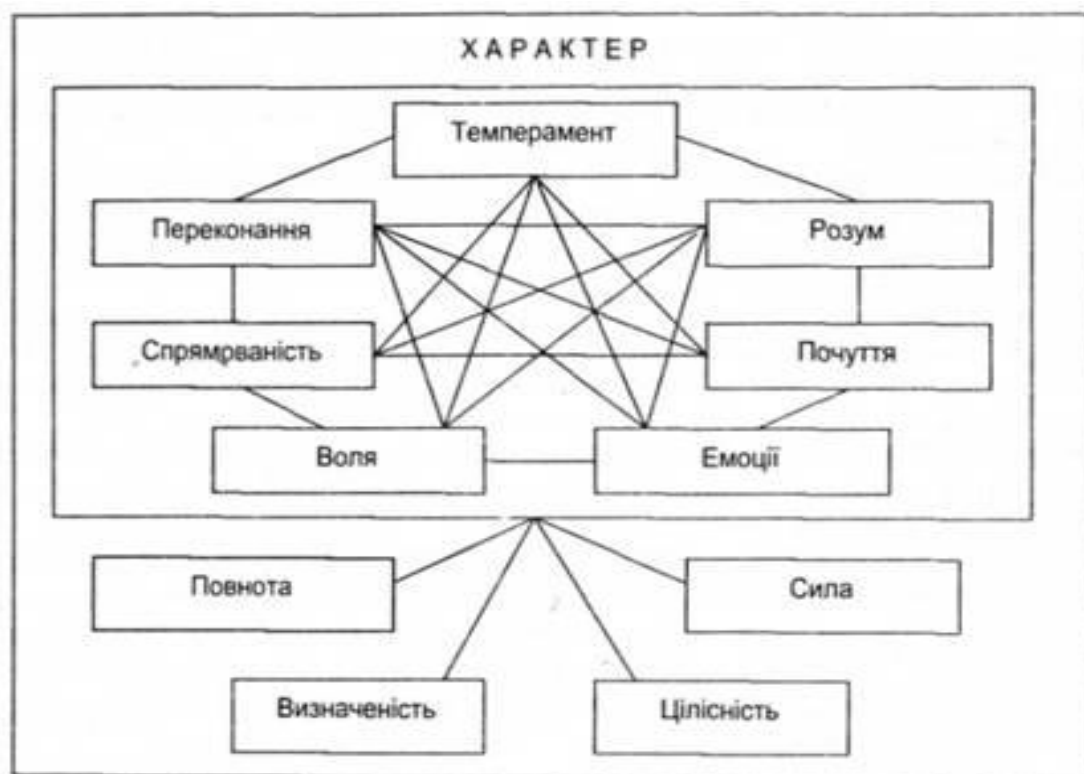
Характер людини виявляється в її суспільній діяльності, суспільних відносинах. Тому знати характер особистості дуже важливо. Це дає змогу передбачати, як вона поводитиметься за певних умов, чого від неї можна чекати, як вона виконуватиме доручення тощо.

Для кращого розуміння характеру слід проаналізувати його структуру (див. рис. 10).

Риса характеру – це звична, стійка, повторювана форма реагування, поведінки чи ставлення. Серед позитивних рис характеру, притаманних культурній людині, – справедливість, дотримання слова, щедрість, доброзичливість, чесність, принциповість. До негативних рис характеру належать відчуженість, замкнутість, заздрість, скупість, зневага до інших, хвалькуватість, гордість, схильність до безпідставного кепкування та глузування, прискіпливість, схильність до пустопорожніх суперечок, заперечення істини, дріб'язковість, мізантропія. Негативні риси характеру дуже шкодять позитивному спілкуванню людей.

Типові риси характеру за своєю інтенсивністю виявляються по-різному, індивідуально. Такі умови провокують вияв загостреної реакції особистості. У такому випадку говорять про **акцентуацію характеру** – надзвичайне підсилення окремих рис характеру, за якого наявні відхилення в психології і поведінці людини, що не виходять за межі нормативної поведінки, але межують з патологією. Зверніть увагу, що ці особистості не є патологічними, вони мають як потенційні можливості соціальних позитивних досягнень, так і соціально негативні потенції (наприклад, у них є ризик виникнення психопатій). Деякі «акцентуєвані особистості» можуть постати у негативному світлі, оскільки життєві обставини були несприятливими, але під впливом інших чинників вони могли б досягти неабияких успіхів.

Акцентуації характеру часто (50-80%) зустрічаються у підлітковому та юнацькому віці. Педагогам нерідко доводиться вступати у взаємодію з акцентуєваними особистостями, а тому важливо знати і передбачати специфічні особливості поведінки молодого людини.

Рис. 10. Структура характеру

Розгляньте класифікацію акцентуацій підлітків, розроблену відомим дитячим психіатром професором О.Є.Лічко (*гіпертичний тип, циклоїдний тип, лабільний тип, астеноневротичний тип, сензитивний тип, психастенічний тип, шизоїдний тип, епілептоїдний тип, істероїдний тип, нестійкий тип, конформний тип*).

Третє питання присвячене ще одній індивідуально-психологічній особливості особистості – здібностям. Зверніть увагу, що під **здібностями**

розуміють ті психічні властивості та якості людини, які виступають необхідною умовою успішного виконання конкретного виду діяльності.

Органічними, спадково закріпленими передумовами для розвитку здібностей є задатки. Люди від народження наділені різними задатками. Відмінності між людьми у задатках полягають насамперед у природжених особливостях їхнього нервово-мозкового апарату – анатомо-фізіологічних, функціональних його особливостях. Вихідні природні відмінності між людьми – це відмінності не в готових здібностях, а саме в задатках. Між задатками і здібностями існує дуже велика відстань; між ними весь шлях розвитку особистості. Задатки дуже багатозначні, вони можуть розвиватися в різних напрямках. Задатки – лише передумови розвитку здібностей. Таким чином, під ***задатками*** розуміють анатомо-фізіологічні особливості нервової системи, які складають природну основу розвитку здібностей.

Слід відзначити, що наявність певних задатків у людини ще не означає, що в неї будуть розвиватися ті чи інші здібності. Наприклад, суттєвою передумовою музичних здібностей виступає тонкий слух. Але будова периферійного (слухового) та центрального нервового апарату лише одна з умов розвитку музичних здібностей. Будова мозку не передбачає, які професії та спеціальності, пов'язані з музичним слухом, можуть виникнути в людському суспільстві. Не враховано й те, який вид діяльності обере для себе людина та які можливості будуть надані їй для розвитку здібностей, наявних у неї. Отже, якою мірою будуть розвинені задатки в людини залежить від умов її індивідуального розвитку.

Таким чином, розвиток задатків – це соціально зумовлений процес, який пов'язаний з умовами виховання та особливостями розвитку суспільства. Втім, наявність у людини задатків певного виду не означає, що на їхньому ґрунті за сприятливих умов обов'язково повинна розвинути певна здібність. На основі одних і тих же задатків можуть сформуватися різні здібності залежно від характеру вимог, які висуває діяльність. Так, людина з гарним слухом та почуттям ритму може стати музичним виконавцем або критиком, диригентом, співаком, танцюристом, педагогом, композитором тощо.

Природа людських здібностей до цього часу викликає дискусію серед учених. Науковці не мають єдиної точки зору стосовно походження здібностей та умов їх формування. Історично склалось три концепції з цього питання (див. рис. 11). Розгляньте їх детальніше.

При висвітленні даного питання також слід охарактеризувати види здібностей. У науковій літературі існують спроби класифікувати людські здібності. В більшості подібних класифікацій в першу чергу виділяють *природні* здібності (біологічно обумовлені) та *специфічні людські* здібності, що мають суспільно-історичне походження. Необхідно підкреслити, що науковці використовують декілька класифікацій видів здібностей, що укладені за різними ознаками (див. рис. 12).

Таким чином, різні види здібностей не лише визначають успішність діяльності, але й взаємодіють та впливають одна на одну, забезпечуючи певний рівень розвитку здібностей у кожної особистості.

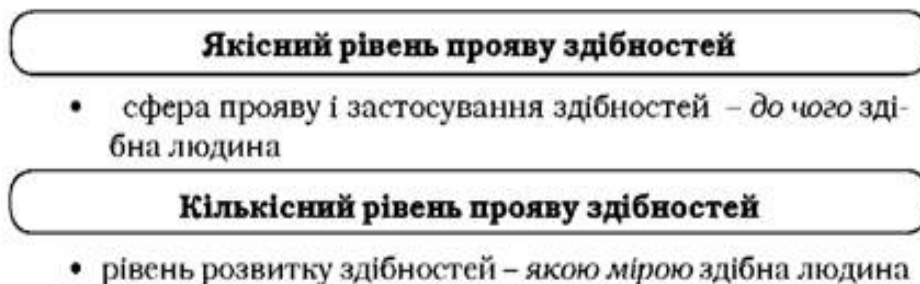

Рис. 11. Концепції походження здібностей

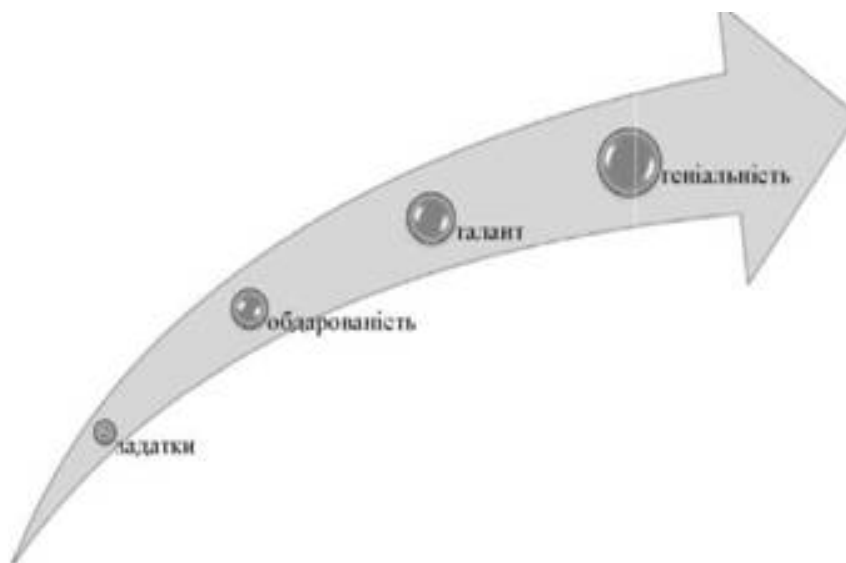
Рис. 12. Види здібностей

При висвітленні цього питання семінару розгляньте проблему розвитку здібностей у вищій школі. Зверніть увагу, що розрізняють два рівні прояву здібностей (див. рис. 13): кількісний і якісний.

Рис. 13. Рівні прояву здібностей

Кількісний прояв здібностей має наступні рівні (див. рис. 14):

Рис. 14. Рівні кількісного прояву здібностей

Охарактеризуйте їх особливості.

Студентам необхідно усвідомити, що для того, щоб певна здібність піднялася у своєму розвитку на вищий рівень, необхідно, щоб вона була вже достатньо представлена на попередньому рівні. Але для розвитку здібностей першочергово повинне бути певне підґрунтя, яке складають задатки. Вони складають потенціал дитини для вияву та розвитку її здібностей. У певних осіб вони проявляються досить рано і інтенсивно – через нахили дитини, її прагнення та зацікавленість займатись тим або іншим видом діяльності.

Охарактеризуйте основні фактори розвитку здібностей:

- 1) Наявність нахилів (*Нахили* – це перша і найбільш рання ознака обдарованості, що проявляється в прагненні, тяжінні дитини (або дорослого) до певної діяльності).
- 2) Сприятливий вплив соціального середовища, в якому проживає дитина. (роль наставника, вчителя, за допомогою якого формуються первинні знання та виявляються задатки; наявність потрібних матеріальних речей – музичні інструменти, чи фарби з пензлем тощо).
- 3) Нарешті для успішного розвитку здібностей дитини потрібна її власна активність, що виражається через емоційні прояви – бажання, установку на працю, радість від успіхів, і вольові – докладання зусиль, цілеспрямованість та наполегливість. Воля відіграє ключову роль як рушій для розвитку здібностей людини.

З'ясуйте особливості розвитку загальних і спеціальних здібностей у вищій школі.

Т теми доповідей та рефератів

1. Історія вчень про темперамент.
2. Роль темпераменту в праці та навчанні.
3. Вплив темпераменту на результат діяльності студента.
4. Темперамент в адаптації студента до навчання у ВНЗ-і.
5. «Притирка» темпераментів студентів і викладачів.
6. Акцентуації характеру та проблеми педагогічної взаємодії.
7. Психолого-педагогічні рекомендації щодо врахування характерологічних особливостей студентів.
8. Типології характеру.
9. Здібності – база для ефективного навчання.
10. Теорії походження здібностей.
11. Природні і соціально сформовані передумови розвитку здібностей (задатки).
12. Індивідуальні відмінності у здібностях людей.
13. Загальні і спеціальні здібності та їх розвиток в процесі одержання вищої освіти.
14. Талант, його походження і структура.
15. Творчі здібності людини.
16. Геніальність як найвищий рівень розвитку здібностей.

Бібліографічний список

1. **Варій М.Й.** Загальна психологія: Навч. посібник / Для студ. психол. і педагог, спеціальностей. – Львів : Край, 2005.
2. **Демиденко В.К.** Психологія вищої освіти: Навчальний посібник для магістрантів педагогічних ВНЗ. – Бердянськ, 2003.
3. Загальна психологія : навчальний посібник / [М.Д. Бойправ ... [та ін.] ; за редакцією О.П.Щотки, О.П.Пісоцького, О.І.Нещерет. – Ніжин : НДУ ім. М.Гоголя, 2012.
4. Загальна психологія: Підручник / О.В.Скрипченко, Л.В.Долинська, З.В.Огороднійчук та ін. – К.: Либідь, 2005.
5. **Ільїна Н.М.** Загальна психологія : теорія та практикум : навчальний посібник / Н.М. Ільїна, С.О. Мисник. – Суми : Університетська книга, 2011.
6. **Леонгард К.** Акцентуированные личности. – К., 1983.
7. **Максименко С.Д.** Загальна психологія: Навчальний посібник. – Вид. 3-є, перероблене і доповнене. – К., 2007.
8. **Мясойд П.А.** Загальна психологія. – К. : Вища школа, 2000.
9. **Подоляк Л.Г., Юрченко В.І.** Психологія вищої школи: Підручник. – 3-тє вид., випр. і доп. – К.: Каравела, 2011.
10. Психологія: Навч. посіб. / О.В.Винославська, О.А.Бреусенко-Кузнецов, В.Л.Злишков та ін.; За ред. О.В.Винославської. – К., 2005.
11. Психологія: Підручник / Ю.Л.Трофімов, В.В.Рибалка, П.А.Гончарук та ін. ; За ред. Ю.Л.Трофімова. – 5-є вид. – К., 2005.

12. *Русинка І.І.* Психологія: Навч. посіб. – К., 2007.
13. *Серьожникова Р.К., Пархоменко Н.Д., Яковицька Л.С.* Основи психології і педагогіки. Навч. посіб. – К., 2003.
14. *Степанов О.М., Фіцула М.М.* Основи психології і педагогіки. – К., 2003.
15. *Цимбалюк І.М., Яницька О.Ю.* Загальна психологія. Модульно-рейтинговий курс для студентів вузів. – К., 2004.

Тема 11. ПІЗНАВАЛЬНА ДІЯЛЬНІСТЬ СТУДЕНТІВ (2 год.)

План

1. Сприймання навчального матеріалу студентами. Види сприймання і здатність до вивчення відповідних дисциплін.
2. Увага: властивості, види, механізми.
3. Процеси і види пам'яті.
4. Мислення в навчальному процесі у вищій школі. Розвиток інтелекту.

Розгляд першого питання слід розпочати із зауваження, що пізнавальна діяльність – це процес відображення в мозку людини предметів та явищ навколишньої дійсності. Відображення реальності в людській свідомості може відбуватися на рівні чуттєвого та абстрактного пізнання.

Чуттєве пізнання характеризується тим, що предмети та явища об'єктивного світу безпосередньо діють на органи чуття людини – її зір, слух, нюх, тактильні та інші аналізатори і відображаються в мозку людини. До цієї форми пізнання дійсності відносяться такі пізнавальні психічні процеси як *відчуття і сприймання*. Враження, отримані за допомогою відчуттів і сприймань, несуть інформацію про зовнішні ознаки та властивості предметів, утворюючи чуттєвий досвід людини. Так, ми дізнаємося про багатство навколишнього світу: кольори, запахи, музичні тони та шуми, вагу предметів, а також про власні спонукання: спрагу, голод тощо.

Відчуття – це психічний процес відображення окремих властивостей і явищ матеріального світу, а також внутрішніх станів організму при безпосередній дії подразників на рецептори.

Фізіологічною основою відчуттів є нервовий процес, який виникає при дії подразника на адекватний йому аналізатор (див. рис. 15).

Рис. 15. Виникнення відчуттів

З'ясуйте відмінності між відчуттями і сприйняттям. Відчуття відображають певну сукупність різноманітних (окремих) властивостей та якостей предметів і явищ. За допомогою відчуттів ми виокремлюємо одиничні властивості предметів та явищ дійсності, а сприйняття дає нам цілісний образ предмета або явища. Власне сприйняття відбувається на основі цих чуттєвих даних відчуттів. Під час сприйняття всі відчуття синтезуються, створюючи цілісні образи предметів та явищ. Але сприйняття разом з тим не зводиться до простої суми відчуттів. Воно завжди є більш-менш складним цілим, якісно відмінним від тих елементарних відчуттів, які входять до його складу. В кожне сприйняття входить і відтворений минулий досвід, і осмислення сприйнятого, і – у відомому сенсі – також почуття та емоції з цього приводу.

Сприймання – це психічний процес відображення в мозку предметів і явищ в цілому, в сукупності всіх їхніх властивостей та якостей при безпосередній дії на органи чуття людини.

Як і відчуття, сприйняття виникають тільки при безпосередній дії об'єктів на аналізатори. Крім відчуттів, сприйняття включає досвід людини у вигляді уявлень та знань. Будь-яке сприйняття є залежним від попереднього досвіду людини.

Для кращого розуміння суті сприймання слід розглянути найважливіші його *особливості*:

- предметність,
- цілісність,
- структурність,
- константність,
- апперцепція,
- осмисленість,
- вибірковість,
- ілюзія.

На сприймання впливають як суб'єктивні, так і об'єктивні умови. Серед об'єктивних умов, які забезпечують адекватність сприймання, слід визначити яскравість, звучність, динамічність предмета чи явища, тобто силу подразника, та фізичні умови сприймання – освітленість предмета, віддаленість від особи, що сприймає, будову самого предмета (структуру, де чітко окреслені компоненти предмета, контрастність тла та фігури). Запам'ятайте: у процесі сприймання людина не лише відтворює предмети та явища, а й співвідносить, зіставляє їх з певними групами предметів, які відомі тому, хто сприймає інформацію, з минулим досвідом. Результатом

сприймання є образи предметів та об'єктів, що сприймаються. Створенню образів сприяє застосування різноманітного наочного матеріалу. При цьому образ, який сприймається, відтворюється за допомогою матеріалу, що є в розпорядженні студента, тобто стає більш доступним для нього.

У навчальному процесі слід пам'ятати: сприймання навчальної інформації здійснюється у такому напрямку: перехід від сприймання простих до сприймання більш складних предметів; збільшення предметів і явищ, що сприймаються; розширення просторових та часових рамок сприймання.

У результаті сприймання виникають суб'єктивні образи об'єктів, що сприймаються, тобто уявлення. Уявлення – це збереження у свідомості людини зовнішніх рис (ознак, властивостей) предметів та явищ, які сприймаються. Вони вважаються нижчою формою знань, оскільки фіксують лише зовнішні властивості предметів та явищ, не розкриваючи їхньої сутності.

Сприймання також тісно пов'язане з осмисленням навчальної інформації, тобто установленням зв'язків між явищами та процесами, з'ясуванням їхньої будови, призначенням, визначенням причин явищ чи подій, що вивчаються, мотивів окремих вчинків особистості тощо.

Зверніть увагу, що осмислення навчальної інформації характеризується більш глибоким перебігом процесів порівняння, аналізу зв'язків між явищами, що вивчаються, з'ясуванням різноманітних залежностей. У процесі осмислення значно збагачується розуміння інформації, воно стає більш різностороннім та глибоким. На цьому етапі з'являються певне ставлення до інформації, наукові поняття, переконання.

Процес осмислення включає такі дії:

1) аналіз зовнішніх властивостей і ознак предметів або інформації, яка була сприйнята і вивчається, що фіксуються в уявленнях;

2) логічне узагальнення ознак і властивостей предметів та явищ, які вивчаються, та виокремлення з-поміж них найбільш суттєвих і загальних для всіх подібних предметів та явищ;

3) «мисленнєве» осягнення сутності (причин та наслідків) предметів та явищ, що вивчаються, і формування теоретичних понять та узагальнюючих висновків, правил тощо;

4) перевірку обґрунтованості та істинності теоретичних висновків.

Слід зазначити, що у процесі осмислення інформації можуть виникати певні труднощі. Встановлено, що значно складніше виокремити загальні ознаки предметів і явищ, ніж їх відмінності. Це пов'язано з тим, що загальні, суттєві ознаки частіше бувають внутрішніми, а тому їх складніше з'ясувати.

Результатом осмислення є розуміння інформації, що вивчається, та утворення понять. Якщо в уявленнях, як зазначалося раніше, віддзеркалюються одиничні, зовнішні властивості та ознаки, то в поняттях визначається їх глибинна сутність, внутрішні причини та наслідки.

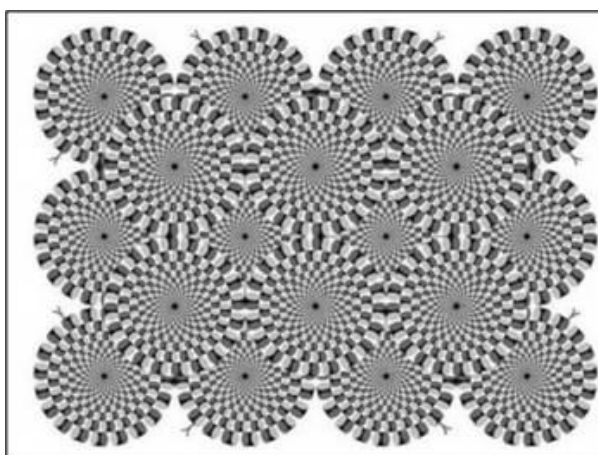
У психології розрізняють два види осмислення: первинне та подальше. З'ясуйте їх відмінності. Зверніть увагу, що на етапі осмислення навчальної інформації необхідно спонукати студентів виокремлювати в ній суттєве,

встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, порівнювати та зіставляти явища, факти, події, що вивчаються.

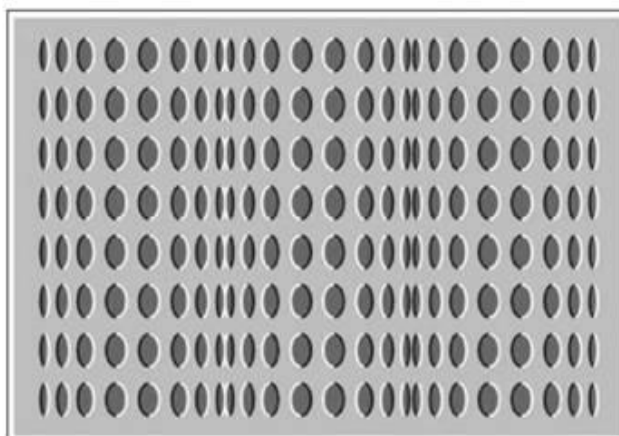
Аналізуючи сприйняття, розгляньте феномен ілюзій, дайте їх тлумачення. **Ілюзіями називають неадекватні сприйняття, які неправильно, викривлено, помилково відображають об'єкти, що діють на аналізатори.** З'ясуйте причини виникнення ілюзій.

Ілюзії породжуються діяльністю різних аналізаторів. Найпоширенішими є зорові ілюзії. Так, людина в білому одязі здається повнішою, ніж у темному. Те саме стосується тканин у горизонтальні або вертикальні смуги. Дзеркальна стінка розширює приміщення, створює ілюзію простору.

На рис. 16 і 17 розгляньте приклади ілюзій сприймання (зображення здаються рухливими).

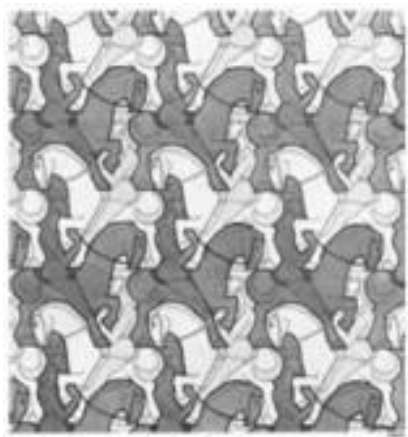
Рис. 16. Ілюзія сприймання

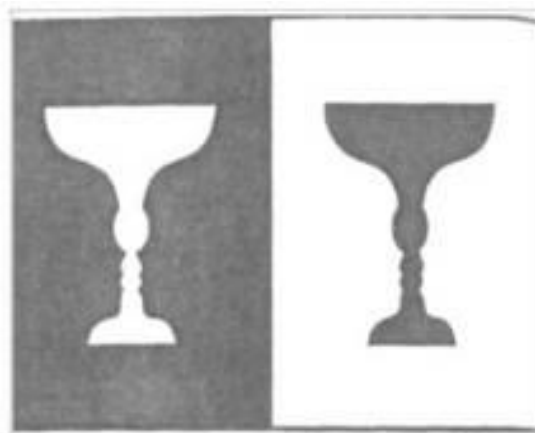
Рис. 17. Ілюзія сприймання

Залежно від того, що людина в зображенні вважає основним, а що – тлом, змінюється зміст того, що вона бачить (рис. 18 – 20). Образ, який бачить людина, може зовсім не відповідати дійсності (рис. 21 – 23). Лінії на всіх малюнках паралельні.

Втім слід підкреслити, що хоч якою б складною була ілюзія, спотворене сприйняття можна відрізнити від правильного. Практична діяльність людей уточнює образи сприйняття.

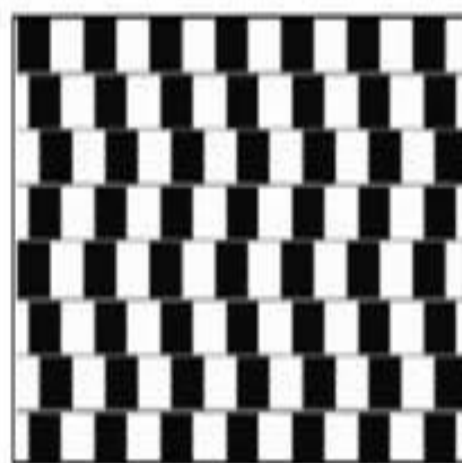
Рис. 18. Вершники

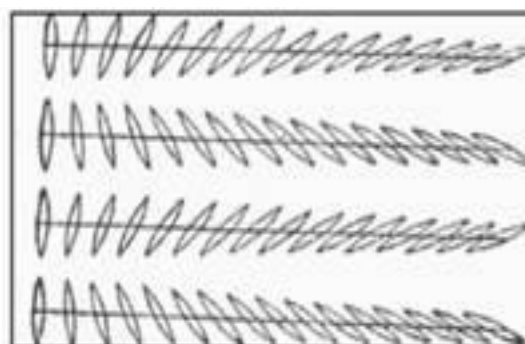
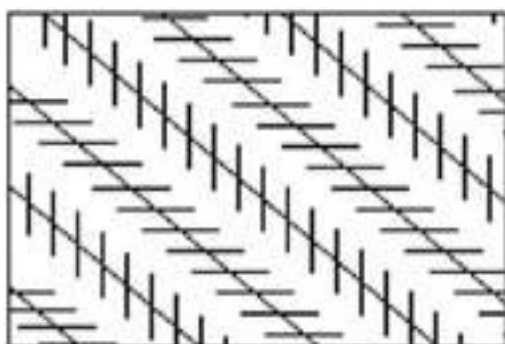
Рис. 19. Ваза і обличчя

Рис. 20. Обличчя і дерево

Рис. 21. Паралельні лінії

Рис. 22– 23. Паралельні лінії

Проаналізуйте основні види сприймання (рис. 24).

Як підсумок, слід підкреслити, що разом відчуття і сприйняття, які тісно пов'язані між собою, є чуттєвим відображенням об'єктивної реальності, існуючої незалежно від свідомості, на основі впливу її на органи чуттів.

Класифікація та види сприймання		
<p>За провідним аналізатором:</p> <ul style="list-style-type: none"> • зорове, • слухове, • дотикове, • нюхове, • смакове 	<p>За активністю сприймання:</p> <ul style="list-style-type: none"> • навмисне (довільне), • ненавмисне (мимовільне) 	<p>За формою існування матерії (простір, рух, час):</p> <ul style="list-style-type: none"> • сприймання простору, • сприймання руху, • сприймання часу

Рис. 24. Види сприймання

При розгляді другого питання семінару необхідно наголосити, що психічне життя людини можна порівняти з потоком образів сприйнятих предметів і явищ, думок і почуттів, вражень від них, споминів про те, що було і образів майбутнього, яке уявляє людина. Цей потік постійно поповнюється все новою інформацією, все новими образами, пов'язаними з повсякденною діяльністю, спілкуванням з іншими людьми, змінами в своєму фізичному і психічному стані. В такий ситуації найважливішою і необхідною умовою упорядкованості психічної діяльності, ефективності усіх її видів є увага. Саме увага забезпечує успішну трудову і навчальну діяльність. **Увага – це процес зосередження психіки (свідомості) на певному об'єкті, який забезпечує його особливо чітке відображення і супроводжується підвищеним рівнем сенсорної, інтелектуальної чи рухової активності.**

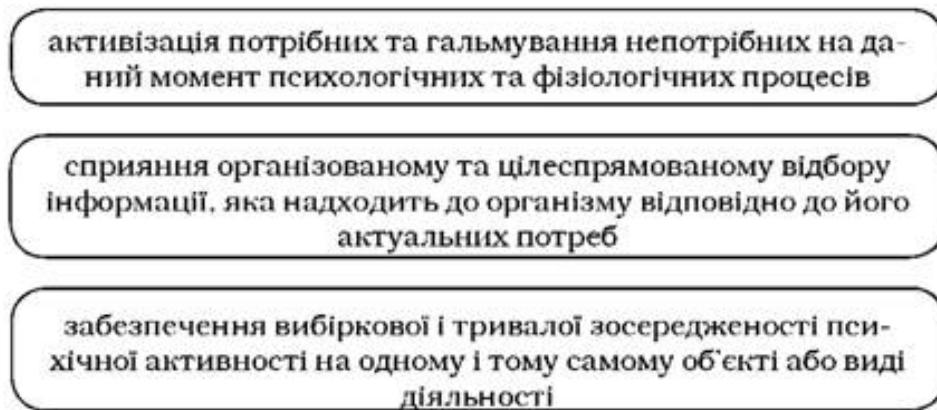
Увага є такою психічною функцією, яка характеризує вибіркоче ставлення до навколишнього світу, коли з великої кількості подразників, які увесь час бомбардують свідомість, вона вибирає один або декілька.

Охарактеризуйте основні властивості уваги:

- зосередженість, або концентрація уваги,
- стійкість,
- переключення,
- розподіл,
- обсяг.

Акцентуйте, що максимальною увага є в стані неспання. Мінімальні прояви уваги в стані сну. Увага зменшується, коли свідомість притуплюється. Згадайте про явища, які впливають на зменшення уваги (вігілентність, лундність, сон).

Орієнтуючись на рис. 25, розгляньте *функції* уваги.

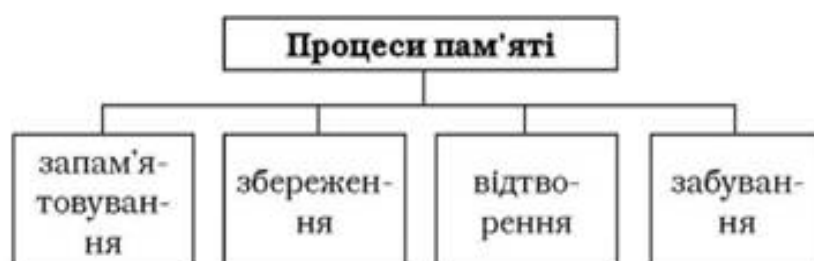
Рис. 25. Функції уваги

Охарактеризуйте види уваги (рис. 26):

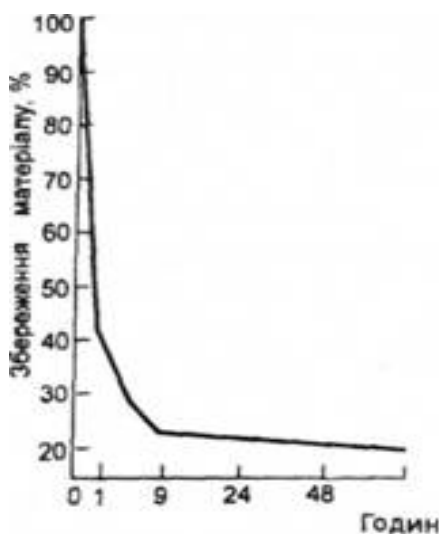
Рис. 26. Види уваги

Розпочинаючи висвітлення третього питання, наголосить, що все, що людина безпосередньо відображає за допомогою процесів відчуття і сприймання, фіксується, упорядковується, зберігається в її мозку, утворюючи індивідуальний досвід, і за потреби використовується в подальшій діяльності. Накопичення досвіду неможливе без його акумулювання і подальшого використання – а це функція пам'яті. **Пам'ять – це відображення предметів і явищ дійсності у психіці людини в той час, коли вони вже безпосередньо не діють на органи чуття.** Вона являє собою ряд складних психічних процесів, активне оволодіння якими надає людині здатності засвоювати й використовувати потрібну інформацію. Охарактеризуйте ці процеси (рис. 27).

Рис. 27. Процеси пам'яті

Детальніше розгляньте закономірності запам'ятовування, збереження та відтворення матеріалу. З'ясуйте причини забування та основні механізми боротьби з ним. Проаналізуйте криву забування розроблену німецьким вченим Г.Еббінгаузом (рис. 28).

Рис. 28. Крива забування Г.Еббінгауза

З'ясуйте специфіку відтворення матеріалу на іспитах (заліках, контрольних роботах, колоквиумах). Також доцільно розглянути особливості засобів та вправ для розвитку пам'яті.

Зверніть увагу, що пам'ять – багатий у своїх проявах пізнавальний процес, тому наука нараховує декілька класифікацій видів пам'яті, здійснених за різними ознаками. Розгляньте їх детальніше (рис. 29).

Види пам'яті			
За провідним аналізатором:	За предметом, матеріалом діяльності:	За тривалістю перебігу процесу:	За формою психічної активності:
- зорова, - слухова, - смакова, - нюхова, - дотикова	- образна, - рухова, - емоційна, - словесно-логічна	- короткочасна, - довготривала, - оперативна	- мимовільна, - довільна

Рис. 29. Види пам'яті

В професійній діяльності важливо враховувати власні індивідуальні відмінності пам'яті для того, щоб максимально продуктивно використовувати свої потенційні можливості. Слід також зазначити, що якості пам'яті не є повністю вродженими, тому добре піддаються коригуванню та вдосконаленню.

Пізнавальна діяльність людини починається з відчуттів і сприймання. Вся необхідна інформація зберігається у пам'яті. Проте таких знань про

об'єктивний світ людині недостатньо. Вичерпні знання про об'єкти дійсності, їх внутрішню, безпосередньо не дану у відчуттях і сприйманні сутність людина отримує за допомогою мислення.

Мислення являє собою специфічну форму абстрактного пізнання дійсності, і водночас складну пізнавальну діяльність.

Мислення – це процес опосередкованого й узагальненого відображення людиною предметів та явищ об'єктивної дійсності в їх істотних зв'язках і відношеннях.

Зверніть увагу: матеріальною основою мислення є мова, яка є знаряддям і способом існування думки. Цим людське мислення якісно відрізняється від тваринного. Мислення людини нерозривно пов'язане з **мовою**, яка є знаряддям формування і способом існування думки. Будь-яка думка виникає і набуває свого розвитку у слові, а вдало дібране слово вдосконалює, уточнює думку. У слові закріплюється нагромаджений пізнавальний досвід, який людина використовує в разі потреби.

Мислення має соціальну природу. Виникнення і розвиток його зумовлені суспільними потребами. Значення мислення в житті людини полягає в тому, що воно дає можливість наукового пізнання світу, передбачення і прогнозування розвитку подій, практичного оволодіння закономірностями об'єктивної дійсності, постановки їх на службу потребам та інтересам людини. Мислення є підвалиною свідомої діяльності особистості, формування її розумових та інших властивостей. Рівень розвитку мислення визначає, якою мірою людина здатна орієнтуватися в оточуючому світі, як вона панує над обставинами та над собою.

Розгляньте розумові дії та операції мислення. **Розумові дії** – це дії з об'єктами, відображеними в образах, уявленнях і поняттях про них. Ці дії відбуваються подумки за допомогою мовлення. У розумових діях можна виокремити їх основні складові, або процеси – розумові операції (рис. 30):

Мислення виражається певними *формами* (поняття, судження, умовивід).

Охарактеризуйте найістотніші якості, в яких виявляються індивідуальні відмінності мислення: *самостійність, критичність, гнучкість, глибина, широта, послідовність, швидкість*. Усі ці якості формуються й розвиваються в діяльності.

Рис. 30. Розумові операції

Доцільно розглянути види мислення. Підкресліть, що різноманітність типів мисленневих задач зумовлює різноманітність не тільки механізмів,

способів, а й видів мислення. У психології прийнято розрізняти види мислення:

- I. *Залежно від змісту задачі*: наочно-дійове, наочно-образне, абстрактне (словесно-логічне) мислення;
- II. *Залежно від характеру задач, які розв'язує людина*: практичне і теоретичне мислення;
- III. *За ступенем новизни й оригінальності*: репродуктивне (відтворювальне) і продуктивне (творче) мислення.

Деякі вчені на підставі трьох ознак – часу перебігу процесу, структурності (чіткий поділ на етапи) та рівня перебігу (усвідомленості або неусвідомленості) – виокремлюють інтуїтивне та аналітичне мислення.

Мислення являє собою ядро інтелектуально-творчого потенціалу особистості, його активну складову. Саме через мислення відбувається процес цементування окремих пізнавальних процесів у єдиний блок – *інтелект* людини. Словом «інтелект» позначають відносно стійку структуру розумових здібностей індивіда, яка забезпечує ефективність адаптації, поведінки у складному середовищі.

Проаналізуйте фактори, які обумовлюють розвиток інтелекту (рис. 29).

Зверніть увагу, що оцінка рівня інтелектуального розвитку здійснюється на основі співвіднесення реального хронологічного віку людини з її «розумовим віком». Показник розвитку інтелекту – «коефіцієнт інтелекту» (скорочено IQ) – кількісний показник рівня інтелектуального розвитку, який визначається за допомогою тестів інтелекту.

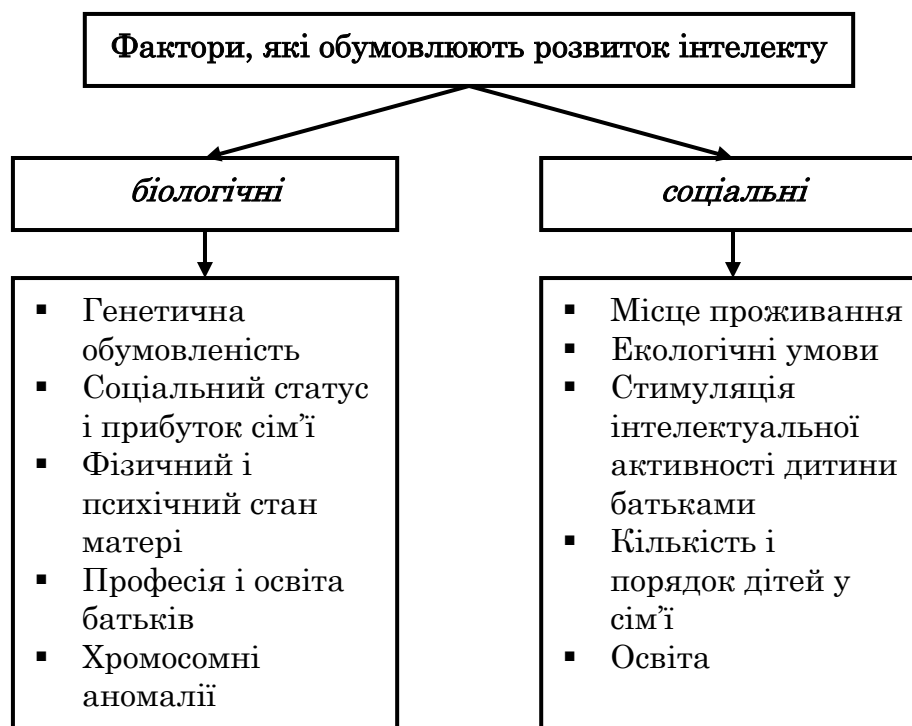

Рис. 29. Фактори, які обумовлюють розвиток інтелекту

Розгляньте класифікацію показників IQ за Д.Векслером (див. рис. 30).

IQ	Класифікація	Процент у популяції
130 і вище	Дуже високий інтелект	2,2
120-129	Високий інтелект	6,7
110-119	“Чудова” норма	16,1
90-109	Рівень більшості людей	50,0
80-89	Знижена норма	16,1
70-79	Погранична норма	6,7
69 і нижче	Розумовий дефект	2,2

Рис. 30. Шкала Векслера

Зверніть увагу на особливості розвитку мислення в навчальному процесі у вищій школі. З'ясуйте роль розв'язування задач і проблемних ситуацій у розвитку мислення студента.

Тіми доповідей та рефератів

1. Мова і мовлення, її значення у формуванні фахівця з вищою освітою.
2. Значення мовлення в житті людини.
3. Види мовленнєвої діяльності та їх особливості.
4. Внутрішнє мовлення, його структура і значення.
5. Пам'ять. Розлади пам'яті.
6. Формування і розвиток пам'яті.
7. Способи розвитку пам'яті.
8. Загальна характеристика процесів пам'яті.
9. Інтелект людини: його складові, оцінка та умови розвитку.
10. Роль відчуттів у житті та діяльності людини.
11. Механізми та розвиток уваги.
12. Увага: її види і властивості.
13. Характеристика сприйняття і його особливостей.
14. Ілюзії зорового сприймання.
15. Творче мислення: факти і методи його дослідження.
16. Логічні операції мислення.
17. Способи активізації мислення.

Бібліографічний список

1. **Варій М.Й.** Загальна психологія: Навч. посібник / Для студ. психол. і педагог, спеціальностей. – Львів : Край, 2005.
2. **Демиденко В.К.** Психологія вищої освіти: Навчальний посібник для магістрантів педагогічних ВНЗ. – Бердянськ, 2003.

3. Загальна психологія : навчальний посібник / [М.Д.Бойправ ... [та ін.] ; за редакцією О.П.Щотки, О.П.Пісоцького, О.І.Нещерет. – Ніжин : НДУ ім. М.Гоголя, 2012.
4. Загальна психологія: Підручник / О.В.Скрипченко, Л.В.Долинська, З.В.Огороднійчук та ін. – К.: Либідь, 2005.
5. **Ільїна Н.М.** Загальна психологія : теорія та практикум : навчальний посібник / Н.М. Ільїна, С.О. Мисник. – Суми : Університетська книга, 2011
6. **Максименко С.Д.** Загальна психологія: Навчальний посібник. – Вид. 3-е, перероблене і доповнене. – К., 2007.
7. **Мясоїд П.А.** Загальна психологія. – К.: Вища школа, 2000.
8. **Подоляк Л.Г., Юрченко В.І.** Психологія вищої школи: Підручник. – 3-тє вид., випр. і доп. – К.: Каравела, 2011.
9. Психологія: Навч. посіб. / О.В.Винославська, О.А.Бреусенко-Кузнєцов, В.Л.Злишков та ін.; За ред. О.В.Винославської. – К., 2005.
10. Психологія: Підручник / Ю.Л.Трофімов, В.В.Рибалка, П.А.Гончарук та ін. ; За ред. Ю.Л.Трофімова. – 5-е вид. – К., 2005.
11. **Русинка І.І.** Психологія: Навч. посіб. – К., 2007.
12. **Серьожникова Р.К., Пархоменко Н.Д., Яковицька Л.С.** Основи психології і педагогіки. Навч. посіб. – К., 2003.
13. **Степанов О.М., Фіцула М.М.** Основи психології і педагогіки. – К., 2003.
14. **Цимбалюк І.М., Яницька О.Ю.** Загальна психологія. Модульно-рейтинговий курс для студентів вузів. – К., 2004.

Тема 12. ПСИХОЛОГІЯ СПІЛКУВАННЯ В УМОВАХ ВИЩОЇ ШКОЛИ (2 год.)

План

1. Міжособистісні стосунки, їх типи. Механізми взаємовпливів в умовах вищої школи.
2. Психологія культури спілкування у вищій школі.
3. Труднощі та бар'єри в професійно-педагогічному спілкуванні викладачів і студентів.
4. Конфліктні ситуації та шляхи їх розв'язання у вищій школі.

Глибинний зміст людського «Я» виявляється в людських стосунках і яскравими, неповторними барвами вплітається в канву об'єктивних суспільних відносин. Це дає змогу виділити їхній особливий рівень – міжособистісні стосунки, які ґрунтуються на основі певних дій, почуттів

людини, що виникають у неї з приводу інших людей, їхньої поведінки, діяльності, позиції у суспільстві.

Міжособистісні стосунки – це взаємозв'язки між окремими людьми (групами людей), які об'єктивно виявляються в характері і способах взаємних впливів людей один на одного в процесі різних видів спільної діяльності, зокрема спілкування, та суб'єктивно переживаються і оцінюються ними. Відповідно, стосунки між людьми можуть мати кон'юнктивний (об'єднувальний), або диз'юнктивний (роз'єднувальний) характер. Переважання певного типу стосунків надає людському життю діаметрально протилежного сенсу, спрямованості. Іншими словами, міжособистісні стосунки включають систему настанов, ціннісних орієнтацій, очікувань, стереотипів та інших диспозицій, через які люди сприймають і оцінюють один одного в процесі міжособистісної взаємодії. Система стосунків утворює відповідну соціально-психологічну і духовну атмосферу, в якій живе людина.

Зверніть увагу: міжособистісні стосунки зароджуються та розвиваються в суспільних відносинах. Складний багатоплановий процес встановлення контактів між людьми породжується потребами суспільної діяльності. Він включає в себе обмін інформацією, сприймання і розуміння людини людиною, вироблення спільної стратегії взаємодії. Взаєморозуміння – найважливіший показник успішності соціально-психологічного спілкування, об'єктивною основою якого є спільність інтересів, поглядів, цілей тощо. Воно має винятково важливе значення для успішної спільної діяльності людей, їхньої міжособистісної взаємодії як певної форми життєдіяльності, способу передачі форм культури та суспільного досвіду. У процесі такої взаємодії суб'єктивний світ однієї людини розкривається для іншої. Людина самовиражається і самостверджується, виявляючи свої індивідуальні властивості, реалізуючи цілу низку соціальних функцій.

Отже, міжособистісні стосунки – психологічний феномен, що неминуче виникає в процесі спілкування і стосується всіх сфер людського суспільства – політики, економіки, культури, побуту тощо.

Зверніть увагу: міжособистісні стосунки і життєдіяльність мають каузальний, тобто взаємозумовлений характер. Скажімо, дружні доброзичливі стосунки в студентській групі допомагають ефективніше справлятися з завданнями навчально-виховного процесу, а це, своєю чергою, стимулює розвиток взаємин для ще більшої товариської групової згуртованості студентів.

В основі людських стосунків лежить ставлення особистості. Ставлення – це позиція особистості щодо оточення і до самої себе, що зумовлює певний характер її поведінки стосовно кого-небудь (чого-небудь). Вияви ставлення пов'язані з емоційними переживаннями.

У міжособистісних стосунках вирізняють три основні компоненти регулювання поведінки людей: когнітивний; емоційний; інтеракційний. Охарактеризуйте їх детальніше.

Міжособистісні стосунки охоплюють широке коло явищ, але головним регулятором сталості, глибини, неповторності міжособистісних стосунків є привабливість однієї людини для іншої. Тому стан задоволеності-незадоволеності виступає головним критерієм оцінки таких стосунків.

Взаємний обмін думками, почуттями, вчинками в процесі взаємодії викликає в людини зміну поведінки, установок, оцінок. У цьому разі йдеться про феномен *взаємовпливу*. Взаємовплив спрямований на формування сталих оцінок, учинків, що характеризуються подібністю. Це сприяє зближенню, поєднанню інтересів і ціннісних орієнтацій – відбувається процес уподібнення членів однієї групи. Механізмами взаємовпливу є *імітація, навіювання, конформність, переконання*. Охарактеризуйте їх особливості.

Необхідно зауважити, що у повсякденній практиці спілкування явища навіювання, конформності, переконання ідуть поряд. Вплив людини на людину – процес багатоплановий, проте можна виділити кілька його загальних умов. Ступінь конформності та переконаності залежить від того, хто є суб'єктом впливу. Тут відіграють велику роль такі фактори, як соціальний статус особи, належність її до певної організації, вік, професія, популярність та ін. Вплив на людину буде ефективнішим, якщо він здійснюватиметься у присутності інших людей.

Суттєвим моментом взаємовпливу є *стосунки симпатій та антипатій*. Міжособистісні симпатії «нав'язують» більшу згоду, антипатії – незгоду. Симпатії роблять людей більш «відкритими» до взаємовпливу, антипатії, навпаки, – ізолюють їх один від одного. Людина малосприйнятлива до думок та оцінок людей, яким вона не симпатизує. Причому антипатії можуть суттєво погіршувати сутність взаємовпливів. Тому оптимальними вважаються такі стосунки, які найменше пов'язані з симпатіями й антипатіями і спрямовані на ефективність діяльності.

Розгляньте суть «*закону міжособистісного уподібнення*», його частковий його прояв – ефект «поляризації» особистісних рис, що формується у процесі тривалих стосунків.

Охарактеризуйте основні критерії розрізнення (*глибина стосунків, вибірковість щодо партнерів, функції стосунків*) та типи міжособистісних стосунків: *знайомства, приятелювання, товариські, дружні, любовні, подружні, родинні, деструктивні* (за М.Обозовим).

Міжособистісні стосунки є найбільш значущими для особистості. Неофіційність, особиста значущість, емоційна насиченість становлять основу для впливу міжособистісних стосунків на особистість.

Висвітлюючи друге питання семінарського заняття, необхідно підкреслити, що комунікаційний процес у вищій школі реалізується за допомогою певних засобів – знакових систем. За критерієм знакових систем можна виділити *невербальне* та *вербальне* спілкування.

Невербальне спілкування відбувається, як правило, неусвідомлено, мимовільно. Хоча люди певним чином контролюють своє мовлення, можна шляхом аналізу міміки, жестів, інтонації оцінити правильність, щирість

мовної інформації. Для розуміння невербальних елементів спілкування необхідне, як правило, спеціальне навчання.

Проаналізуйте основні параметри невербального спілкування:

I. **Статистична експресія** (зовнішній вигляд):

- 1) фізіогноміка (типовий вираз обличчя, фігура, постава);
- 2) артефакти (одяг, зачіска, прикраси, макіяж, запахи).

II. **Динамічна експресія:**

- 1) кінесика (комунікативне значущі рухи):
  - а) міміка (рухи м'язів обличчя, погляд);
  - б) пантоміміка (жести, пози, хода, дії).
- 2) таксика (дотики, потискування, поплескування, погладжування).

III. **Проксеміка** (організація міжособистісного простору):

- 1) дистанція між співбесідниками;
- 2) розміщення співбесідників відносно один одного.

IV. **Звукова експресія:**

- 1) просодика (тембр, темп, висота, гучність голосу, акцент, наголоси);
- 2) екстралінгвістика (сміх, плач, паузи, покашлювання, позіхання та ін.).

Зрозуміти роль та особливості невербального спілкування допоможе студентам опрацювання книги А.Піза «Мова рухів тіла» (Пиз А. Язык телодвижений : как читать мысли других людей по их жестам / А. Пиз. – Кострома : АЙ КБЮ, 1992. – 262 с.)

Аналіз засобів невербальної комунікації дає змогу виявити такий аспект комунікативного процесу, як наміри його учасників. Вони справляють суттєвий вплив на характер міжособистісних стосунків.

Характеризуючи особливості та роль **вербальної комунікації** у навчально-виховному процесі у вищій школі, необхідно підкреслити, що мовлення є засобом емоційного впливу, який стимулює або гальмує дію певного члена групи. Акт вербальної комунікації – це діалог, що складається з промовляння та слухання. З'ясуйте специфіку *рефлексивного* і *нерефлексивного слухання*, доцільність чи недоцільність їх застосування.

Спілкування має важливе значення в процесі діяльності, оскільки дозволяє організувати і координувати діяльність окремих учасників даного процесу. У спілкування відбувається збагачення діяльності, розвиваються і утворюються нові зв'язки та стосунки між людьми.

З'ясуйте особливості професійно-педагогічного спілкування, його *етапи, стилі та правила*.

Третє питання присвячене аналізу труднощів та бар'єрів у педагогічному спілкуванні у вищій школі. Розгляньте основні **труднощі**, які трапляються у викладачів-початківців у професійно-педагогічному спілкуванні зі студентами:

- невміння налагодити контакт з аудиторією;
- нерозуміння внутрішньої психологічної позиції студента;
- складнощі керування спілкуванням під час лекційних, семінарських та інших занять;

- невміння перебудувати стосунки зі студентами відповідно до педагогічних завдань, які змінюються;
- труднощі мовного спілкування і передачі власного емоційного ставлення до навчального матеріалу;
- невміння керувати власним психічним станом у стресових ситуаціях спілкування.

Характеризуючи психологічні «бар'єри» спілкування, варто наголосити, що вони виникають непомітно і спочатку можуть не усвідомлюватися викладачем, проте студенти сприймають їх одразу. Але якщо «бар'єр» закріпився, то й сам педагог починає відчувати дискомфорт, тривогу, нервовість. Цей стан стає стійким, заважає плідному контактові зі студентами та, зрештою, впливає на характер педагога – формує так званий «неправильний» педагогічний характер. З'ясуйте особливості найбільш типових **бар'єрів спілкування**: *смісловий «бар'єр», моральний «бар'єр», інтелектуальний «бар'єр», ригідний «бар'єр», емоційний «бар'єр», естетичний «бар'єр».*

Останнє питання семінару присвячене характеристиці конфліктних ситуацій у вищій школі. Необхідно підкреслити, що слово «**конфлікт**» (у перекладі з лат. *conflictus*) означає «зіткнення». «Короткий психологічний словник» (1985 р.) визначає **конфлікт як зіткнення протилежно-спрямованих, несумісних одна з одною тенденцій у свідомості окремо взятого індивіда, у міжособистісних стосунках індивідів або груп людей, пов'язане з гострими емоційними переживаннями.**

Розгляньте основні складові конфлікту: конфліктуючі сторони; зона розбіжностей; образ ситуації; мотиви; дії; умови перебігу конфлікту; завершення конфлікту. Охарактеризуйте динаміку конфлікту.

Традиційні стратегії поведінки, які вибирають учасники конфлікту, розрізняються залежно від їх орієнтації на досягнення своїх цілей або орієнтації на цілі партнера. Ці стратегії визнаються більшістю конфліктологів, хоча різні автори називають їх різними термінами:

- домінування (конкуренція, суперництво, боротьба, напористість);
- уникнення, ігнорування;
- поступка (приспосовування);
- співробітництво (кооперація, інтеграція);
- компроміс.

Визначте специфіку педагогічних конфліктів. Слід наголосити, що **педагогічний конфлікт** – найгостріший спосіб розвитку і подолання значущих суперечностей, що виникають у взаємодії учасників педагогічного процесу (викладачів, студентів, адміністрації), який зазвичай супроводжується негативними емоціями та потребує розв'язання і гармонізації. Охарактеризуйте *ознаки педагогічного конфлікту*:

1) Контакти викладача зі студентами зводяться до мінімуму, збільшується соціальна дистанція педагогічного спілкування, сторони уникають неформальних взаємин.

2) Під час розмови кожен відстоює свої інтереси, наміри, цінності, які не збігаються з інтересами, цінностями іншої сторони.

3) Виникає навіть психологічний антагонізм між викладачем і студентом, кожен намагається «брати верх», перемогти, не враховуючи інтереси іншого.

4) Об'єктивна причина конфлікту переноситься на особу, з якою конфліктують, тобто конфлікт набуває суб'єктивного характеру.

Зауважте, що педагогічні конфлікти поділяються на прості і складні. Серед складних педагогічних конфліктів розрізняють конфлікти діяльності, конфлікти поведінки, конфлікти взаємин. Доцільно з'ясувати їх особливості. Для ВНЗ характерними є *конфлікти діяльності* та *конфлікти взаємин* у особистісній сфері учасників педагогічного процесу. Вони перешкоджають нормальному педагогічному спілкуванню, адже спричиняють непорозуміння між співрозмовниками, ворожнечу, кривду, спробу довести тільки свою правоту тощо. Якщо виник педагогічний конфлікт, ним уже пізно керувати, а потрібно вирішувати, що є єдино правильним, але нелегким шляхом до згоди.

Охарактеризуйте *стадії розвитку педагогічного конфлікту*:

1. Незадоволення (розкладом, обсягом самостійної навчальної роботи, часом занять, розпорядженням викладача тощо). Це стадія потенційного формування суперечностей норм, цінностей, інтересів, поглядів, думок тощо.
2. Суперечності переходять на рівень реальних взаємин викладача і студентів.
3. Виникає протидія (ігнорування вимог – «не буду!», роздратованість, підвищення рівня реактивної тривожності).
4. Протиборство – всі сили спрямовані на іншу людину, розриваються зв'язки, виникає образа, зневага тощо.
5. Виникає інцидент – зіткнення неприємного характеру (викладач іде в деканат скаржитися на студента, відмовляється від спілкування з ним, уникає взаємин із групою тощо).

Конфлікт потребує вирішення. Для вирішення педагогічного конфлікту є два основні *шляхи*: 1) через заміну об'єктивної ситуації (переглянути обсяг навчального навантаження, вдосконалити розклад занять тощо); 2) через змінювання суб'єктивної педагогічної позиції викладача або позиції студентів щодо ситуації педагогічного конфлікту. Проте важливо шукати засоби задоволення інтересів обох сторін. Якщо конфлікт вирішується психологічно виправдано, він мобілізує розум, волю, зближує інтереси сторін, що конфліктують.

Розгляньте загальні *способи запобігання* педагогічного конфлікту:

- *ідеологічні* – знімаються консенсусом (згодою) викладача і студентів;
- *амбіційні* - підкреслити значущість особистості іншої людини;
- *етичні* – керуватися нормами ділового етикету, правилами внутрішнього розпорядку ВНЗ.

Тіми доповідей та рефератів

1. Психолого-педагогічні проблеми спілкування викладача та студента.
2. Особливості невербального спілкування у вищій школі.
3. Вербальне спілкування у вищій школі.
4. Спілкування викладача зі студентами.
5. Види та рівні спілкування.
6. Мовленнєва культура майбутнього фахівця і психологічні передумови її формування.
7. Психологічна культура викладача вищої школи і шляхи її формування.
8. Педагогічний конфлікт у взаєминах «студент – викладач», його особливості, причини виникнення та моделі конструктивного розв'язання.
9. Педагогічний конфлікт у взаєминах «викладач – студентська академічна група», його особливості, причини виникнення та моделі конструктивного розв'язання.
10. Активне рефлексивне слухання та «Я-повідомлення» у комунікативній взаємодії.

Бібліографічний список

1. **Варій М.Й.** Загальна психологія: Навч. посібник / Для студ. психол. і педагог, спеціальностей. – Львів : Край, 2005.
2. **Демиденко В.К.** Психологія вищої освіти: Навчальний посібник для магістрантів педагогічних ВНЗ. – Бердянськ, 2003.
3. Загальна психологія : навчальний посібник / [М.Д.Бойправ ... [та ін.] ; за редакцією О.П.Щотки, О.П.Пісоцького, О.І.Нещерет. – Ніжин : НДУ ім. М.Гоголя, 2012.
4. Загальна психологія: Підручник / О.В.Скрипченко, Л.В.Долинська, З.В.Огороднійчук та ін. – К.: Либідь, 2005.
5. **Ільїна Н.М.** Загальна психологія : теорія та практикум : навчальний посібник / Н.М. Ільїна, С.О. Мисник. – Суми : Університетська книга, 2011
6. **Максименко С.Д.** Загальна психологія: Навчальний посібник. – Вид. 3-є, перероблене і доповнене. – К., 2007.
7. **Мясоїд П.А.** Загальна психологія. – К.: Вища школа, 2000.
8. **Пиз А.** Язык телодвижений : как читать мысли других людей по их жестам / А. Пиз. – Кострома : АЙ КБЮ, 1992.
9. **Подольск Л.Г., Юрченко В.І.** Психологія вищої школи: Підручник. – 3-тє вид., випр. і доп. – К.: Каравела, 2011.
10. Психологія: Навч. посіб. / О.В.Винославська, О.А.Бреусенко-Кузнецов, В.Л.Злишков та ін.; За ред. О.В.Винославської. – К., 2005.
11. Психологія: Підручник / Ю.Л.Трофімов, В.В.Рибалка, П.А.Гончарук та ін. ; За ред. Ю.Л.Трофімова. – 5-е вид. – К., 2005.
12. **Русинка І.І.** Психологія: Навч. посіб. – К., 2007.

13. *Серьожникова Р.К., Пархоменко Н.Д., Яковицька Л.С.* Основи психології і педагогіки. Навч. посіб. – К., 2003.
14. *Степанов О.М., Фіцула М.М.* Основи психології і педагогіки. – К., 2003.
15. *Цимбалюк І.М., Яницька О.Ю.* Загальна психологія. Модульно-рейтинговий курс для студентів вузів. – К., 2004.

Тема 13. ПСИХОЛОГІЯ СТУДЕНТСЬКОЇ ГРУПИ (2 год.)

План

1. Психологічні особливості студентської групи та її структура.
2. Розвиток студентської групи, характеристика студентського колективу.
3. Соціально-психологічний клімат групи як результат та умова ефективної спільної діяльності.
4. Проблеми лідера та лідерства.

Дане семінарське заняття присвячене характеристиці такого важливого об'єкту начально-виховного процесу, елементу педагогічної системи як студентська група. Функції управління нею здійснюються через зворотній зв'язок: викладач – група, група – викладач (куратор). Її психологію треба знати ще й тому, що адаптація кожного студента до ВНЗ, до навчально-професійної діяльності, професійне його зростання як фахівця відбувається в студентській групі, значення якої важко переоцінити. У психології навіть є поняття груповий суб'єкт – спільність із відповідними характеристиками, групові санкції – сукупність засобів, за допомогою яких група стимулює нормативну поведінку кожного її члена.

Студентська група формально-логічно характеризується як первинна, реальна, мала група, офіційно створена (зовнішньо організована), яка може вміщувати в себе й неформальні мікрогрупи. Вона створюється у вищому навчальному закладі, що обумовлюється потребами управління.

Проаналізуйте чинники, що поєднують студентів у групі: *спільна мета; спільна навчально-професійна діяльність; зв'язки ділового та особистісного характеру (активна участь кожного студента в житті групи – хороша школа надбання належного досвіду жити й працювати в будь-якому виробничому колективі); однорідність складу групи за віком; висока поінформованість один про одного (і про успіхи, і про особисте життя); високий рівень самоврядування; обмежений час існування.* Розгляньте особливості структури студентської групи.

Студентська група за час свого існування розвивається від офіційно створеної деканатом і наказом ректора групи до згуртованого колективу.

Зясуйте особливості *стадій розвитку студентської групи*:

1 стадія – асоціація – первинне об'єднання студентів за загальними ознаками.

2 стадія – кооперація: адаптація як соціально-психологічна, так і дидактична майже відбулася.

3 стадія – студентська академічна група стає колективом.

Розгляньте *ознаки студентського колективу*. Група як колектив може бути взірцем і для інших студентських груп, впливати на них (наприклад, при вирішенні питань на факультетських зборах, в органах самоврядування), виявляти інтергрупову активність, особливо з боку лідерів груп, які користуються авторитетом на факультеті. У такому колективі існують негласні норми поведінки (кожен поводить себе так, як прийнято в групі). Якщо хтось порушує такі правила, йому неодмінно роблять зауваження. Колектив виявляє згуртованість. Якщо вирішуються важливі проблеми, то група працює злагодженіше й результативніше.

Результатом міжособистісної взаємодії та спільної діяльності членів групи виступає соціально-психологічний клімат. Він виявляється в таких групових ефектах, як настрої і громадська думка, самопочуття та оцінки умов життя і праці людини в організації. Ці ефекти відображаються в міжособистісних стосунках, пов'язаних зі спільною діяльністю. Щодо характерних особливостей соціально-психологічного клімату можна зазначити: по-перше, це суттєвий бік життєдіяльності людей; по-друге, він не однаковий у різних організаціях; по-третє, він по-різному впливає на учасників спільної діяльності; по-четверте, його вплив відбивається на психологічному самопочутті людей.

При висвітленні даного питання варто акцентувати увагу на аналізі причин протиріч у колективі (неадекватна оцінка партнера; завищена самооцінка окремих студентів; порушення почуття справедливості; перекручення окремим студентом інформації про іншого; авторитаризм лідера групи загалом або окремої малої групи; некоректне ставлення один до одного; просто непорозуміння один із одним).

Специфіка студентського колективу полягає в тому, що у ньому формуються *колективні традиції* (звичаї, порядок, настанови, які складаються за час існування групи і в ставленні до себе, і до своїх обов'язків, і до товаришів); *колективістське самовизначення*; групова ідентифікація – ототожнення кожним студентом свого «Я» зі своєю групою; соціальні презентації; соціальна фасилітація; соціальна інгібіція; соціальна лінь. Для групи також є характерними децентрація; навіювання; переконування; соціальні очікування; соціальне порівняння; наслідування; взаємний потяг один до одного (атракція, симпатія).

При вивченні соціально-психологічного клімату групи доцільно також розглянути проблему конформізму у групі. Серед факторів, що впливають на рівень конформізму, у соціальній психології виділяються такі:

характеристика людини; вік (в юності – максимальний щодо ровесників); стать (жінки більш конформні); професія (художники, наприклад, менш схильні до конформізму, ніж військові); упевненість у собі; характеристика самої проблеми (чим складніша проблема, тим вищий рівень конформізму); розмір групи (конформізм посилюється зі збільшенням групи до 5-7 осіб, якщо всі члени сприймаються як незалежні); ступінь згоди більшості; стосунки людини з групою та ставлення до неї (конформізм посилюється, якщо людина хоче бути прийнятою групою); статус людини в групі (при високому статусі конформізм зменшується, зростає самостійність і незалежність).

Конформізм має як позитивне, так і негативне значення. З одного боку, конформізм є одним із механізмів згуртування людей у групи, передачі соціального досвіду, культури, традицій і норм поведінки; з іншого – конформізм може породжувати лицемірство, пристосуванство, «людину-флюгера».

Детально проаналізуйте ознаки позитивного мікроклімату у групі:

- достатня поінформованість кожного студента про мету та завдання групи;
- довіра та висока вимогливість один до одного;
- відповідальність кожного за справи групи;
- доброзичлива, ділова критика, вільне висловлювання своїх думок щодо справ групи;
- кожен студент задовольняє потребу в самореалізації, самоствердженні в групі;
- кожен задоволений міжособистісним спілкуванням, мікрокліматом у групі.

Важливе значення з погляду виховних можливостей студентської академічної групи має те, чи набуває вона для студента статусу референтної групи. Референтна група (еталонна) – це реально існуюча чи уявна група, погляди, норми та цінності якої є взірцем для особистості, за якими вона формує свої життєві ідеали, звиряє дії та вчинки. За умови, якщо академічна група стає для студента референтною, створюється атмосфера психологічного комфорту, що позитивно позначається на розвитку особистості майбутнього фахівця в напрямку професійного становлення.

В останньому питанні варто акцентувати увагу на проблемі лідера і лідерства у студентській групі. Лідерство є ще одним механізмом інтеграції студентів у групі. ***Лідерство – це здатність окремої особистості спонукати інших діяти, «запалювати», надихати їх на певну активність і діяльність.***

Лідер (від лат. leader – ведучий, керівник) – член групи, який спонтанно висувається на роль неофіційного керівника в умовах певної, специфічної та досить значущої ситуації, щоб забезпечити організацію спільної діяльності людей для найбільш швидкого й успішного досягнення спільної мети. Визначте різницю між лідерством і керівництвом. Варто наголосити, що для групи створюються сприятливі умови, коли офіційний керівник групи та

лідер – одна людина, або коли між ними є узгодженість. У кожній мікрогрупі є лідер. Залежно від спрямування конкретної діяльності мікрогрупи може бути декілька лідерів (організатор вечора відпочинку, організатор культпоходу, організатор шефської допомоги тощо).

Охарактеризуйте якості, притаманні лідеру (зацікавленість у досягненні групової мети; енергійність; ініціативність і соціальна активність; емоційна стійкість; упевненість у собі; організаторські здібності; досвід і навички організаторської діяльності; розумові здібності; доброзичливість і емпатія; емоційна привабливість тощо).

Зверніть увагу: лідер здійснює найбільший психологічний вплив на групу загалом і окремих її членів, коли виступає в ролі координатора, організатора групових справ.

Т теми доповідей та рефератів

1. Соціально-психологічні передумови згуртування студентської групи.
2. Соціальна психологія студентської групи.
3. Впливи групи: соціальна фасилітація, групова поляризація.
4. Структура студентської групи, ролі в групі та динаміка групових стосунків.
5. Конформізм та його різновиди.
6. Типи лідерів та їх вплив на розвиток групи.
7. Психологія лідерства в студентській академічній групі.

Бібліографічний список

1. **Варій М.Й.** Загальна психологія: Навч. посібник / Для студ. психол. і педагог, спеціальностей. – Львів : Край, 2005.
2. **Демиденко В.К.** Психологія вищої освіти: Навчальний посібник для магістрантів педагогічних ВНЗ. – Бердянськ, 2003.
3. Загальна психологія : навчальний посібник / [М.Д.Бойправ ... [та ін.] ; за редакцією О.П.Щотки, О.П.Пісоцького, О.І.Нещерет. – Ніжин : НДУ ім. М.Гоголя, 2012.
4. Загальна психологія: Підручник / О.В.Скрипченко, Л.В.Долинська, З.В.Огороднійчук та ін. – К.: Либідь, 2005.
5. **Ільїна Н.М.** Загальна психологія : теорія та практикум : навчальний посібник / Н.М. Ільїна, С.О. Мисник. – Суми : Університетська книга, 2011
6. **Максименко С.Д.** Загальна психологія: Навчальний посібник. – Вид. 3-є, перероблене і доповнене. – К., 2007.
7. **Мясойд П.А.** Загальна психологія. – К.: Вища школа, 2000.
8. **Подоляк Л.Г., Юрченко В.І.** Психологія вищої школи: Підручник. – 3-тє вид., випр. і доп. – К.: Каравела, 2011.
9. Психологія: Навч. посіб. / О.В.Винославська, О.А.Бреусенко-Кузнецов, В.Л.Злишков та ін.; За ред. О.В.Винославської. – К., 2005.

10. Психологія: Підручник / Ю.Л.Трофімов, В.В.Рибалка, П.А.Гончарук та ін. ; За ред. Ю.Л.Трофімова. – 5-е вид. – К., 2005.
11. *Русинка І.І.* Психологія: Навч. посіб. – К., 2007.
12. *Серьожникова Р.К., Пархоменко Н.Д., Яковицька Л.С.* Основи психології і педагогіки. Навч. посіб. – К., 2003.
13. *Степанов О.М., Фіцула М.М.* Основи психології і педагогіки. – К., 2003.
14. *Цимбалюк І.М., Яницька О.Ю.* Загальна психологія. Модульно-рейтинговий курс для студентів вузів. – К., 2004.

